

LEGEAREN ZIRRIKITUETATIK BARRENA: AHOZKOTIK IDATZIZKORA

Bilbo, egoitza, 1998-02-27

*Andres Urrutia Badiola
euskaltzainaren sarrera-hitzaldia*

I. *Nori berea da Zuzenbidea*

(OIHENART, A.: *Atsotitzak eta erre-frauak, Proverbes ou Adages basques, Recueillis par le sieur d'Oihenart*, Paris, 1657).

II. *Mintçoric, eta hitzcuntçaric içan ez baliz... legueac norc eta nola eguinen cituen?*

(D'ETCHEBERRI, J.: "Lau-urdiri gomen-diozco carta edo guthuna", *Obras Vascon-gadas del Doctor Joannes d'Etcheberri*, Paris, 1907, 302. or.).

III. *Lege gizonek behar duten hiztegi berezia.*

(Aita VILLASANTE: *Euskera*, XVIII, Bilbo, 1973, 203. or.).

IV. *Euskaltzaindia, erakundea ote?*

LEGEAREN ZIRRIKITUETATIK BARRENA: AHOZKOTIK IDATZIZKORA

Euskaltzainburu jauna,
Herri agintariok,
Euskaltzainok,
Senideok,
Lagunok,
Jaun-andreok,
arratsaldeon guztioi.

I

Nori berea da Zuzenbidea

Ate joka natorkizue, euskaltzainok, Bizkaiko foru herrialdetik eta Zuzenbidearen arlotik. Euskara eta Zuzenbidea izan ditut betidanik lan-tresna eta gogo pizgarriak. Zilegi bekit, hortaz, aspaldiko euskal atsotitza gogoratzea, berorrek laburtzen baitu ondoen, nire irudirako, zuei azaldu nahi nizuekeena.

Nori berea da Zuzenbidea. Horra hor, besterik gabe, plazaratu gura dudan mezua, sarrera hitzaldi honen hezur-muina. Halakorik zuenganatzea erdietsiko banu, jakina, nire auzi hau ez litzateke benazko eta zinezko auzi bihurtuko.

Egin-eginean ere, bakoitzari dagokiona ematea betiko gogo, nahi eta gura izan ohi da giza kulturetan. Ez, ostera, eguneroko errealtate bizia. Asmo horren atzetik joan ohi dira justizia, Zuzenbidea, legea eta abarrak. Asmo horren bila ere, aurreko horien espresabideak, hitzak, esamoldeak; azken batean, hizkuntzak eta hizkerak.

Hortxe dituzue, lehendaurrez, nire egitekoaren bi ardatz nagusiak: Zuzenbidea eta hizkuntza. Edonondik begira dakiola ere, bi osagarri horiek norabide gabekoak izango lirateke, alde zurretik beroriek kokatuko ez banitu gure egoe-ra eta inguruabarrik zehatzenetan, alegia, Euskal Herrian bizi ditugun zuzenbide/ak eta hizkuntza/ak tartean direla.

Aipua, nolana ere, ez da berria etxe honetan. Itzal eta sona handiko euskaltzainak aritu dira halakoetan (ETXEGARAI, ARRUE, NAZARIO OLEAGA, Aita VILLASANTE). Orobat gertatu da bestelako akademietan, horietan ere hizkuntza eta Zuzenbidea kezka eta eztabaida iturri izan baitira. XIX. mendean, Gaztelaniaren Akademiak espainiar legeginak aitortu zituen bere kideen artean, eskubide eta askatasun, konstituzio eta kode berrien hizkera bereganatu nahian (1). Horretara ondu zuen hizkuntzaren barruan Zuzenbideari edo, hobe esanda, hizkera juridikoari ematen zion garrantzia. Harrezkero ere izan ditugu halakoak eta berrikitan gertatu da antzekoa Zigor Kodearen legegintza bidean, Espainiako Parlamentuak Gaztelaniaren Akademiarekin gauzatu duen lanki-

(1) MARTIN, J. eta beste batzuk: *Los lenguajes especiales*, Comares, Granada, 1996, 6. or.:

“En España, La Real Academia Española se aperció de que había aparecido una nueva casta de hombres que hablaba una nueva lengua, la lengua de los derechos y de la libertad, y fue incorporando a nuestra lengua el nuevo sistema conceptual y léxico, gracias a la labor de eminentes juristas: Manuel de Lardizábal, Secretario Perpetuo de la Corporación; Gaspar Melchor de Jovellanos, miembro de número de la RAE, cuyo discurso de posesión versó *Sobre la necesidad del estudio de la lengua para comprender el espíritu de la legislación*; Francisco Martínez Marina, fundador de la Historia del Derecho; Antonio Ranz Romanillos; el granadino Javier de Burgos, creador de una Administración Pública objetivada y eficaz, a quien se debe la división provincial de 1833, sobre la que aún vivimos; Antonio Alcalá Galiano; Alejandro Oliván y Joaquín Francisco Pacheco cuya gran obra fue la elaboración del Código Penal de 1848.”.

detzaren bitartez, lege testurik pisuzkoenak gaztelania egokian argitarara daitezzen (2).

Gurean, hala ere, bestelako datuak izan ditugu dantzan. Bi dira azpimarratzeko modukoak:

a) Euskararen egoera bera (funtzioetan gutxiagotua eta giza aldra gutxiengo baten hizkuntza).

b) Euskal Herriko herrialde batzuetan egun bizi diren autogobernu fenomenoak, horiek ekarri baitizkiote euskarari premia berriak eta jorratu gabeak, batez ere, Herri Administrazio, komunikabide eta irakaskuntzan. Erabat ezezagun izan zaigu Euskal Herrian, oraintsu arte eta salbuespenak salbuespen, bere burua elebiduntzat (euskara barne) aitoritzen duen botere politiko baten presentzia.

(2) PRIETO DE PEDRO, J.: "La exigencia de un buen lenguaje jurídico y Estado de Derecho", in *Administrazioaren eta herritaren arteko komunikazioa hobetu nahian (Hizkera errazteari buruzko jardunaldietako ponentziak)*, IVAP-HAEE, Gasteiz, 1996, 137. or.:

"La Real Academia Española conoció, en su Sesión Plenaria del día 29 de junio, el escrito del Excmo. Sr. Presidente del Congreso de los Diputados, en el que, al solicitar un informe sobre el texto del Proyecto, reclamaba de manera especial la atención sobre los aspectos semánticos de términos no técnicos, y, en concreto, sobre el uso de los tiempos verbales frecuentes en el lenguaje jurídico.

Con el mayor respeto al ámbito de competencia de las Cortes y teniendo presente que el lenguaje legislativo posee la condición específica de «lenguaje especial», lo que comporta la preferencia de uso de determinadas marcas, fijó la Academia unas normas generales para la revisión, encomendándola a una Comisión especial.

Recibió ésta el texto definitivo del Congreso entrado ya el mes de julio y se ocupó desde entonces, con premura de tiempo, en la aplicación de los siguientes criterios:

Criterios de índole general:

1. Adecuación del texto a las Normas ortográficas vigentes.
2. Homogeneización del tenor del texto, en el que, como obra de diversas manos, se advertían con frecuencia fórmulas diversas aplicadas a un mismo caso en distintos.
3. Con fidelidad absoluta al principio básico del lenguaje especial de la norma jurídica citado en la precisión y la claridad, se proponen en algunos artículos simplificaciones o adopciones de términos que estima más apropiados.

Criterios particulares:

4. Se ha cuidado de manera especial que los términos no estrictamente jurídicos se adecúen al registro normativo del Diccionario de la Real Academia. Así, por ejemplo, el término «perpetrar» se reserva para el «delito o culpa grave».

5. En el uso del futuro hipotético, tan propio del lenguaje especial de la norma jurídica pero del que evidentemente se abusa multiplicándolo innecesariamente, se ha optado por mantenerlo siempre en los enunciados de tipo sentencioso —«el que presentare testigos falsos será castigado...»—, flexibilizando después el desarrollo de éstos con otros tiempos verbales.

Entiende la Real Academia que con ello se conjuga el respeto a la tradicionalidad de las fórmulas jurídicas con el sabor de actualidad de la norma. No deja de resultar significativo a tal propósito que, al tipificar nuevos delitos, como los vinculados al narcotráfico, a la ecología, etc., los redactores hayan prescindido casi siempre del empleo de ese futuro. A lo que significa esa tendencia de los legisladores pretende atender la Academia con la peculiar forma de armonización que propone."

Aurreko horiek, zalantzarik gabe, badituzte euren ondorioak, hizkuntza eta Zuzenbidearen gorabeheretan. Horietan sakondu nahi dut nire ahalegina eta, bide beretik ere, etorkizunari buruzko gogoetak eskaini.

Nire azaltze lanean lehendabizikoa *Zuzenbide* hitza bera, historian zehar norabide eta espresamolde bakarrekoa izan ez dena. Euskal autoreek maiz erabili izan dute *deretxo*, *eskubide*, *zuzena*, *zuzentza*, *zuzenbidea*... Azken urteotan, zail samarra izan bada ere, badirudi finkatuxeago dugula *Zuzenbide*arena, arau multzoari dagokiona azaltzeko; *eskubidea*, oster, *Zuzenbide*ak norbanakoarentzat sortzen duen ahalmen sorta horri legokioke jabetasun osoz. Kritikak kritika eta aurkako iritziak gogoan ditudala, modu horretan jardungo dut nik neuk gaur eta hemen.

Gauzak horrela, bistan da nirea euskararen ikuspegia garatzea izango dela, hala historian zehar, nola egunotako bizimoduan; horretarako, euskarari *Zuzenbide*aren tresna izateko bide malkarrean agertu izan zaizkion oztopo eta estropezuak hizpide izango ditut. Azken urteotakoak zer ekarriko duen ere azaltzen ibili beharra daukat, Euskaltzaindiak lanean aurrera egin ahala, lan horren ekarriak berehala jasotzen baitira hizkuntzaren esparru guztietan eta, nola ez, hizkera berezien alorrean; bertan eta geroenean esango dudanez, euskara juridikoa ere badugu, euskararen enbor zaharreko adar berrizatu moduan.

Zutik: Andres Maria Urrutia, sarrera berbaldia egiten.

Mahaian ezkerretik eskuinera: Henrike Knörr, buruordea; Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Patxi Goenaga, idazkaria, eta Jose Antonio Arana Martija, diruzaina.

Horrek, berez eta besterik gabe, hitzaldi baterako baino gehiago, arnas luze eta sakonagoko gogoetarako osagarriak ekarriko lizkigukeela ezin uka. Niri, ordea, bestelako puntutxoak ere eskura etorri eta nahitaez hartu behar, Euskaltzaindiak duen erakunde izaeraren nondik norakoak zuen begipean jartzeko.

Beste berba batzuetan esateko, Euskaltzaindiak bi horietan izan ditzakeen zereginak argira ekartzen ibiliko natzaizue, nire indar mugatuen ginoan. Horretarako ere, Euskaltzaindiari aitortzen diot indarra, bai Euskal Herri osoko herrialde historikoen artekoa, baita estatuen arteko mugaz haraindiko eta honaindiko izaera eta balioa ere.

Nonbaitetik hasi behar eta esan dezadan azken urteak euskararentzat iraultza eta joan-etorri handikoak izan direla. Arantzazutik honako itzulingeruan hogeita hamar urte luze betetzear daudenean, orduko lerro nagusiak aurrera doazkigu arian-arian. Han bertan erabaki zenak ahalbideratu ditu egungo kezka eta arazoak, orduko oinarria izan baita gaurko arranguren sustraia.

Damurik, ezin gauza bera esan hizkuntzak bizi duen bestelako ajeaz, alegia, belaunaldien arteko hizkuntza zaindu eta bermatzeko zereginaz, horretan eta, oro har, horren euskarri den ahozkotasunean, galera nabariak izan ditugulako urteok garrean.

Idatzizkoa zein ahozkoa, horixe izan dugu mendeotan barrena euskararen bizimodua baldintzatu duen bikoitza. Topikoari jaramon eginez gero, euskaldunok urri eta motz izan gara berbetan nahiz letra idatzietan. Topikoak topiko, horrek ere baditu bere baitan gezur galantak.

Hala eta guztiz ere, nire gaurko eginkizunari dagokionez, aurrekoak behela azalarazten digu errealitate sendo eta ezinbestekoa: euskal herrialde historikoen, bakoitzak bere esparruan, Foru zuzenbide beregain baten jabe izan arren, ez zuten euskararentzat finkatu gune ofizial baten sorrera. Foruetan, bertako erdarak (gaztelania, nafar erromantzea, gaskoina) ziren nagusi, zalantza niniñorik gabe.

Horra hor, hasteko, lehendabiziko abiapuntua. Euskara eta bertako Foru zuzenbidea, molde idatzian behinik behin, ez ziren bat. Lehena ez zen bigarrenaren eramaile izan. Hizkuntza eta Zuzenbidea, bion arteko lotura, estatu zein hizkuntza handien legelarietzat sustrai ohikoa eta hastapen eztabaidaezina, ez zen euskaraz sekula ere garatu (3).

(3) CORNU, G.: "Français juridique et science du droit: synthèse", in *Français juridique et science du droit*, Bruylant, Bruxelles, 1995, 16. or. CORNU frantziarrak harridura handiz azaltzen du Zuberoko egoera, aurreko horren froga gisa: "Il est impossible d'admettre qu'entre la langue et le droit le lien soit indéfectible. Leur liaison n'est pas indissociable. Entre eux la séparation est possible. Leur dissociation est un fait linguistique et juridique indiscutable. Il ne suffirait pas d'en chercher les marques au travers des accidents de l'histoire. Les rapports ont évoqué l'éviction de la *french law* et l'ordonnance de Villers-Cotterêts. J'y ajouterai la mésaventure des Basques. En 1520, la coutume du pays de Soule, province basque, a été rédigée comme la plupart des coutumes

Horretarako arrazoiak batera eta bestera erkatu izan dira. Taxu eta edu desberdineko kariak ekarri dituzte autoreek auzi horretara. Lau izen alderatuko ditut nik, eztabaida horren lerro eta lerrabideak argitzeko. Laurok dira nafarrak, Nafarroa izan baita historian zehar gertaera horien adibiderik garbiena eta esanguratsuen. Nafar erresumaren egitura politiko bete eta osoa izan daiteke, Euskal Herriaren baitan, horretarako lantegirik egokiena.

Apartera joan gabe, LACARRAK (4) argi ikusi zuen horren oinarria, inguruko erdara horiek zeregin ofizialetarako aurretiaz zituzten erabilera eta zorroztasunean. CIERBIDEK (5) ere ikuspegi berbera erakutsi du Euskal Herriko historian zehar gertatu den eleaniztasuna ikertzean.

Beste batzuk, GONZALEZ OLLE (6) adibidez, gehiago lerratu dira arazo hau gizarte ikuspegitik epaitzera, goi eta behe mailako hiritarren artean zeuden

à cette époque. Mais elle a été écrite en langage béarnais de ce temps et il a fallu attendre longtemps, d'initiatives privées, que cette coutume basque fût traduite en langue basque!"

(4) LACARRA, J.M.: *Vasconia medieval. Historia y filología*, Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», Donostia, 1957, 30. or.: "Sería interesante precisar por qué el vasconce, que lo veremos hablado por todo un pueblo, en el que se constituye una entidad política independiente —el reino de Navarra—, no llegó a ser nunca lengua escrita [...]. Pero nada de esto se daba en el País Vasco: Ni hay una liturgia en vasconce, ni una corte o unos elementos directivos totalmente ajenos al latín. De aquí que no se sienta en la corte una necesidad absoluta de redactar los documentos en una lengua nueva con la adaptación correspondiente, cuando ya disponían del latín o del romance, inteligible para una buena parte de los súbditos del reino. Piénsese que cuando en el siglo X se estabiliza la monarquía navarra, ésta se extendía desde Jaca hasta la Rioja, y que precisamente la dinastía Jimena procede —según veremos mañana— de la zona más romanizada del País".

(5) CIERBIDE, R.: "Plurilingüismo histórico en Euskal Herria", *Fontes Linguae Vasconum*, 56 (1990), 156. or.:

"De hecho, el euskaldún, tan pronto como ampliaba el círculo de acción, estaba obligado a comunicarse en algún romance, al norte en gascón y al sur en romance de Navarra o castellano. De este modo, el vasconce, de salida, estaba muy mal situado para ganar la carrera, a pesar de su evidente arraigo popular.

Dos factores negativos más se añaden en contra del euskera:

1. La labor evangelizadora llevada a cabo por la Iglesia católica en Occidente se realizó en la lengua de cultura, no en la del pueblo, ya que sólo a partir de la Contrarreforma comienza a aflorar la lengua escrita.

2. El vasconce carecía de una lengua madre a la que referirse para pasar al estadio de la escritura y para enriquecerse con formas nuevas, como así sucedía con los romances respecto del latín, provocando con ello adaptaciones, siempre mucho más penosas de lo que pudo ocurrir con los romances."

(6) GONZALEZ OLLE, F.: *Vasconce y romance en la Historia lingüística de Navarra*, Cofradía gastronómica del pimiento seco, 5, Ediciones y Libros, Iruñea, 1972, 53. or.: "Todas las anteriores consideraciones han estado dirigidas a precisar el fenómeno histórico previamente expuesto: Un territorio, un reino, que desde el punto de vista geográfico se muestra homogéneo en el uso hablado del vasconce, no lo utiliza en la escritura de sus documentos. De ahí se desprende inmediatamente que dentro del área considerada vascohablante tuvo que darse una escisión, una diferenciación vertical, sociocultural, entre vasconce y romance. Y que es bajo tal aspecto —y no bajo el territorial— como debe estudiarse el conflicto entre ambas modalidades lingüísticas".

erabilera eta tirabira linguistikoen adierazpide moduan. JIMENO JURIOk (7) ere antzeko bidetik agertu ditu bere gogoetak berrikitan.

Ñabarduraz beteriko oharrak egin dakizkieke, dena den, halako baieztapenei. Goi mailako euskaldunen artean, esaterako, ezaguna da, besteak beste, JUAN DE ZUMARRAGA, BERTRAN ETXAUZKO, BELA, OIHENART eta abarren euskalduntasuna. SATRUSTEGI (8) euskaltzain osoak ere egoki irazi ditu XVI. mendeko espioitza gutunak, agintean zeudenek elkar trukean idatziak eta euskaraz adieraziak.

Euskara euskal gizartean bizi da, bertan dago sustraiturik. Horretara, XVI. mendeko lehen testuek (batik bat, atsoitzek) euren barnean daramatzate halako esamolde eta erranairuak, eduki juridikoz beteak. Hamaikatxo dira horren tankerakoak. Horietako batzuk aipatu nahi eta bi ditut gogoko, zuenera beren beregi ekartzeko, bi-biok ematen baitidate aukera ederra ALFONTSO IRIGOIEN euskaltzain oso zena gogoratu eta, zor zaion legez, haren laudorioa egiteko.

Hark utzitako lekua, jakina, ezin haren moduan bete. Hark irekitako lortzari eustea, ostera, egingarriago gertatu eta horri ekin diot, haren gomuta biziberritu nahian.

Haria eten gabe, ekar ditzadan bertora IRIGOIENen begiko haiek: *atzerri*, *otserri* (9) eta *urde urdaondo e(ta) açia etondo* (10).

(7) JIMENO JURIO, J.M.: "Navarra. Historia del euskera", *Gure klasikoak*, Txalaparta, Tafalla, 1997, II. kapitulua.

(8) SATRUSTEGI, J.M.: "Relectura de los textos vascos de espionaje del siglo XVI", *Fontes Linguae Vasconum*, 64 (1993), 443-476. orr.

(9) IRIGOIEN, A.: "Oihenart-en atsoitz eta erretrauz nota tipia", *Euskera*, 34 (1989), 564. orr.:

"2. Ohienart, n.º 49: *Azerri Otserri*, 'païs d'étranger, païs de loups'.

Latinez bazen erretrau politiko bat, zeinen arauera: *Hospes hostis*, 'atzeritarra etsai', baitugu, euskarazkoa bezain laburra eta aliterazio ta gutzizkoa. *Atzerri otserri* zaharra bada, latinezkoa zaharra goa.

Argi dagoela dirudi latinez *hospes* eta *hostis* hitzek sortzen duten aliterazioa gogoan izanik eraiki dela euskarazkoa ere; *atzerri otserri*. Hitz konposatu bietan bigarren elementu den *herri*, 'païs', berdina baita *atz-* eta *ots-* formen txistukariekin jokatu da. Latinezko erretrauak eta euskarazkoak elkarren artean zer ikusirik ez dutela pentsatzea zaila dela derizat eta, jakina, denborari dagokionez arrazoizko da latinezkoa lehenagokoa dela uste izatea."

(10) IRIGOIEN, A.: "Urde Urdaondo e(ta) açia etondo", in *De Re Philologica linguae Uasconicae III*, Bilbo, 1990, 96. or. eta ondorengoak.

1452. urtean gaude eta legegin bizkaitarrak honetara dio: "Otrosi dixieron que por quanto quando alguno fema a alguno/fijo suyo o fija, o a otro heredero, alguna casa e caseria con todos/los bienes muebles e rayzes a ella pertençientes ponen duda/si daçion general de bienes muebles vale o non; e por quitar esta/dubda dixieron que hordenauan e estableçian que tal daçion general e fermamiento de la tal casa e caseria e bienes raizes, vala/e en quanto la daçion general de lo bienes muebles, non vala (signo) // (Fol. 59 v.º) (Al margen: Fuero Viejo de Vizcaya), saluo si dieren nombrando e declarando cada cosa sobre si; pero/por tal donaçion general no nombrando otros ganados o dine/ros se entiendan auer dado los bienes muebles que el Fuero An/tiguo de Vizcaya manda vr de Vrdaondo e açia Etondo, que son/la casta de los puerços que fueren en casa, e el pan que ouieren co/gido en casa, asi trigo como borona e çebada que aya cogido en/aquel

Azken horren inguruan badago zeresanik, berorrek baieztatzen baitu Euskal Herriko hainbat testu juridikotan ageriko dugun jokaera, hau da, erdaraz idatzitako testuaren barruan, erakunde edo egintza juridiko jakin batzuen izena euskaraz ematea. Horrek ere aldi hartako testigantza zuzeneko ematen digu, bertan egiaztatzen baitzaigu euskarak eta euskaldun letraduek moldatzen zuten jokia: erdaraz idatzi, euskarazkoa ere emanez, euskarazko horrek adierazten zuela euskaraz sortu, eta ohitura eta erabileraren bidez moldaturiko kontzeptua. Euskarazkoak balio zuen erakunde bera adierazteko; gure kasuan, etxe barruko dohaintzak zer hartu behar zuen egokien azaltzeko: *pero/por tal donaçion general no nombrando otros ganados o dine/ros se entiendan auer dado los bienes muebles que el Fuero An/tiguo de Vizcaya manda vr de Vrdaondo e açia Etondo, que son/la casta de los puercos que fueren en casa, e el pan que ouieren col/gido en casa...* Adibideak non-nahi ditugu (11). CARO BAROJAk (12) ere batzuk argitaratu egin ditu, Nafarroako Zuzenbidean eta, oro har, Euskal Zuzenbidean ere.

IRIGOIENen meritua da Bizkaiko Foru Zaharraren aipua, berak gauzatu zituen beste ikerketa askoren tankerakoa. Bestenaz ere, ezin baztertuzkoak dira ALFONTSO IRIGOIENen eragina eta itzala. Amaigabeko kontua izango litzateke horiek guztiak zerrendatzea. Zelanbait ere, eta Deustuko Unibertsitatek natorrenez, bidezko izan bekit harekiko dudan zerbait barruragoko plazaratzea.

Arean bere, gutariko askok, hirurogeita hamarreko hamarkadan Deustuko Unibertsitateko ikasle izan garenok, oroipen hurrekoan dugu haren irudia. Orduko sortu berria zen Deustuko Unibertsitateko *Departamento de Estudios Vizcaïnos*. Bertan genituen MAÑARIKUA, CELAYA eta IRIGOIEN, historia, Zuzenbide eta euskararen inguruan ari eta ari, sail bakoitzari berea emanez. Hirukote ausarta benetan, behialako euskal kulturaren *hiru troglodita* (ARANZADI, BARANDIARAN, EGUREN) haien modukoa, gerogarrenean sortu zituzten emaitzei jaramon

anno e en esto non se entienda de el pan que truxiere/de fuera parte, ni los toçinos por muchos que tengan, saluo el/que estouiere ençentado, e vna cuba en que tenga la despensá, e/vna arca en que tenga el pan cozido e la caldera que se tru/xiere de cada dia e unos manteles e las layas e açadas e hachas/e cosas menudas de labrar qu ouiere en casa, e vna cama de/ropa de las comunales que ouiere en casa". (HIDALGO DE CISNEROS, C. eta beste batzuk: "Fuentes jurídicas medievales del Señorío de Vizcaya", in *Fuentes documentales medievales del País Vasco*, Sociedad de Estudios Vascongados, Donostia, 1986, 129. or.).

(11) OSES, C.: "Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana", *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, 36 (1992), 819. or.: "Los escribanos utilizaban el léxico vasco para aquellas esferas lingüísticas más alejadas del vocabulario común de las piezas que redactan, cuando se hacen necesarias denominaciones de la vida diaria para realidades en que no participa el «romance»".

(12) CARO BAROJA, J.: "Prólogo", in BERISTAIN, A. eta beste batzuk: "Fuentes de Derecho Penal Vasco, siglos XI-XVI", *Antropología Vasca*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1980, 5. liburukia, 16. or.: "¡Qué no se habrá perdido de palabras de este tipo y otras en relación con conceptos que eran familiares a las gentes en el medioevo y aún después! El léxico se hace y se deshace, como se hacen y deshacen las leyes y se modifican las creencias y opiniones".

egin behar badiegu bederen. *Departamento* delako horretan, eta harrezkeroko Euskal Ikaskuntzen Institutuan eta Euskal Kultur Mintegian umotu ziren hainbaten euskal grina eta gogoia, urte gaitz eta zail haietan.

Ezkerretik eskuinera: Henrike Knörr, buruordea; A.M. Urrutia Badiola, euskaltzain oso berria; Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Patxi Goenaga, idazkaria, eta Jose Antonio Arana Martija, diruzaina.

Ohikoa zen sasoi hartan eta ohikoa izan da hil arte IRIGOIENen presentzia, euskalgintzaren inguruko ekintzetan. Denborak aurrera egin ahala, garai hartako ikasleek egungo irakasleak ekarri dituzte. Irakasletzan hasi eta laster ohartu gara IRIGOIENek burutu zuen lan eskergaz, unibertsitate barruan zein kanpoan, arlo desberdin eta frankotan. Aipamenaren aipamenaz, antroponimia, toponimia, linguistika orokorra, literatura, margolaritza, bertsogintza eta bertolaritza, irakasletza eta abarrek ez lukete erraz laburbilduko haren mercez-menduek osaturiko hurrenkerara.

Horieta batzuk aipatzekotan, *De re philologica linguae uasconicae* ize-nko bost liburuak, *Pertsona-izenak euskaraz nola eman (eta exotoponymiaz eraskin bat)* eta *Kultura-hitzak euskaraz* aipatuko nituzke; oraintsu Deustuko Unibertsitateak hilondoko eta deduzko omenaldia eskaini eta bertan ezagutu genuen *Opera selecta* liburu aukeratua ere, ez nolanhikoa.

Horiek, berriz diot, aurretiaz gauza jakina genuen hura berrindartzera datoz. ALFONTSO IRIGOIENen betiko kezka —*euskara eta Euskal Herria*—

hortxe ditugu eskura, bikunak izan behar baitira, Irigoienek nahiko lukeen modu berean, gure ahalak eta leherrak.

Labur-zurrean esateko, eta IRIGOIENena behar den moduan gauzatzeko, beraren lumatik bertatik datorkigun testutxo hau irakurriko dizuet, hortxe barneratzen baitu berak (13), nire ustez, bere bizitzaren jitea:

Beti ez dut jakin isiltzen, baina maiz behar nuen baino gauza gehiago isildu dut, funtsean betiko isilik egoteko asmorik sekula izan ez badut ere, eta bestek gehiegi hitz egin, eta askotan nork bere egiazko pentsamentuak estaltzeko hitz egiten da. Ez dut uste ene buruaren kaltean izan denik azken finean, agian ene burua biguna ez delako. Pozik nago Euskal Herriaren trajediaren atea zabaltzeko izan ez den ber. Gainerakoa ez [...] Zoriona ez zaio inori galerazi behar [...].

II

Mintçoric, eta hitzcuntçaric içan ez baliz... legueac norc eta nola eguinen cituen?

Esan legez, IRIGOIENen lan batean idoro nuen nik Bizkaiko Foruaren *ur-detasun* hura, inoizko batean haren hitz bizietatik sakonago ulertzeko aukera izan banuen ere.

Betor hori, etorri ere, eta horrekin lehenengo haria berreskuratuko dut, herriak bizi zuen euskarazko ahozketasun juridikoaren erakusle gisa.

Erakusletza hori, edonola ere, orobatsu dela ezin ahantzi. Urteak joan, urteak etorri eta XVI-XVII. mende bitarte horretan begirada jarriz gero, berehala aurkitzen ditugu esandakoaren islak.

Foruak, horren pausora. Idazleak, ETXEPARE, LEIZARRAGA, AXULAR ere, bide beretik. Unerik kontuzkoenean ere, euskara nolabaiteko ofizialtasun baten jabe. Aitzindaritza LEIZARRAGAREN *Testament Berria*. Horren gibelean, Albretarren erregetza protestantea, INTXAUSTI (14) eta KNÖRR-ek (15) azpimarratu dutenez.

Frantzian, *Villers-Cotterets* ordenantza tartean dela, frantsesa nagusi. Biarno eta Behe Nafarroako erresuma beregain horretan, biarnesa (16).

(13) IRIGOIEN, A.: *Sorterriaren alde (ene artearen iturriak eta bizitzako zenbait diztira)*, Kriselu, Donostia, 1976, 15. or.

(14) INTXAUSTI, J.: "Leizarraga eta Leizarragatarrak (1563-1571), Erreforma-Kontrarreformetako ilun-argitan", *Revista internacional de los estudios vascos*, 40 (1995), 119-160. orr.

(15) KNÖRR, E.: "Joannes Leizarraga", in *Los escritores, hitos de la literatura clásica euskérica*, Besaide bilduma, Fundación Sancho el Sabio, Gasteiz, 1996, 115-138. orr.

(16) CIERBIDE, R.: *Arnaud d 'Ohienart (1592-1667). Vida y obra*, Euskalerrriaren adiski-deen elkarte, Arabako Batzordea, Gasteiz, 1997, 8. or.: "Con posterioridad a la primera edición

Euskararen zeregina, ahoz zein idatziz, ugaria. Idatzizkoari dagokionez, adibide argia TXOMIN PEILLENek (17) *Eusker*a aldizkarian jasotako lege hiztegia; bertan ditugu, XVI. mendeko Zuberoako Foruan, JAKES BELA abokatua bilduriko hitzak.

Egin dezagun kontu. Euskal idazletza ere ahozkotasanaren eramaile dugula bistan da. Horretarako bi aldarte desberdin, igarri-igarrian baitago biotan euskarazko lege kontua. Lehena, XVIII-XIX. mende bitarteko hainbat idazlerena, beroriek Zuzenbide eta lege topikoak dakarzkigutela. Bigarrena, lege testu apurrak, euren urritasunean ere, bor-borrean zebilen mundu baten adierazle direnak.

Ekin diezaiegun bi horiei.

Iragan bitartean jauzi luzea egin eta LARRAMENDIri gatozki. Bi osagai ditu aurrelari andoaindarraren ahaleginak: foruak eta euskara. Haren hitzak eta izkribuak ere bi lerroetatik datozkigu, liburugintzan zein hiztegi-gintzan. Bi-koitza ahalegina, batua emaitza.

Horren *Diccionario Trilingüe* delakotik hona berba adibidetsu batzuk (18), gure eremuan bete-betea sartzeko modukoak direnak:

de su obra, obtuvo para Saint-Palais la creación de la Senescalía o Tribunal de Primera Instancia (1639), con objeto de que se impartiera justicia en lengua vasca a los habitantes del tercer estado de Baja-Navarra, ya que los naturales, dice el decreto: «... no sabían ni comprendían otra lengua que la vasca y sufrían grandes inconvenientes al trasladarse a Pau, teniendo que correr con grandes gastos a causa de los traductores, para defender sus causas frente a los nobles y otros privilegiados»".

JAURGAINek ere Pierris de Casalivetry Mauleko notarioaren egunerokoa eskuan hartu eta berehalakoan oharu euskararen ahozko erabileraz: "La sentence était rédigée et prononcée en gascon, puis lue en basque par le greffier; mais les plaidoiries pouvaient se faire en cette dernière langue" (JAURGAIN, J. de: *Journal de Pierris de Casalivetry* —Arch. hist. de la Gascogne, 1909— Introduction, XIII. or.).

Aurrekoarekin batera, eta Bizkaian bertan (XV-XVI. mende bitartean), hona hemen argigarri izan daitezkeen lerro hauek:

"... sin embargo su interés trasciende del caso concreto por cuanto supone de institucionalización de la figura del intérprete euskaldun, propuesta además por la suprema audiencia y el Juez Mayor de Bizkaia con residencia en Valladolid, por lo que se merece un cuidadoso examen.

Según representaba la propia administración hasta aquel momento sólo había dispuesto de un receptor euskaldún, mientras que la gran afluencia de pleitos sobrevenidos desde Bizkaia y Gipuzkoa hacía necesario «otro receptor vascongado que resida en'sa dicha abdiencia».

Pues a raíz de tal desempeño exponían las consiguientes disfunciones: junto con el escribano cada proceso exigía de un intérprete, suponiendo el pago de dos en vez de un salario; los pleitos se dilataban en exceso; y la misma justicia resultaba mediatizada por la versión del traductor.

Como respuesta a los problemas planteados en esta súplica lo corte nombró receptor profesional a Juan de Murga puesto que era vascongado y escribano eficiente, y por ello se le integró en la plantilla de escribanos receptores del alto tribunal". (AGUIRRE GANDARIAS, S.: "La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos)", *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, 26 (1992), 259-279. orr.).

(17) PEILLEN, Tx.: "Zuberotar lege hiztegia hamaseigarren mende hastapenean", *Eusker*a, 27 (1982), 231-238. orr.

(18) LARRAMENDI, M. DE: *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence, y latín*, Txertoa, Donostia, berrargitaraldia, 1984, 2 liburuki.

Acreeodor (artzecoduna, artzecoduena; hartzekoduna); *alquilar* (alquilatu, alo-gueratu, alocatu); *cómplice* (Gaistaquidea); *contratar* (salerosi, tratuquidatu); *delinquir* (arautzi); *diputación, comission* (ecaute); *divorcio* (desezcontza); *enajenar* (besterendu, bercerendu); *fe pública* (fede jaquiña); *juez* (ecadoya, jueza); *ley* (legue, leguea); *monarchia* (bacarondea); *nulidad* (iñolazcogoa); *pleito, litigio judicial* (aucia); *querella* (querella, querellea); *solar, donde se edifica* (urubea); *subrogación* (ordeztea, besteren ordean sartzea); *testamento* (atzenaya, testamentua, testameta); *usufructo* (gozamena, usufrutuá).

Beste horrenbeste esan daiteke haren liburugintzaren alderditik. *Fueroa* zen nagusi eta, ondorenez ere, ezin arbuigarriagoak *fueroaren* aurkako era-soak (19):

Argatic Azpeticocan erabaqui zan, Hiri guciai eman cedilla contu, irundarrac billatu ta arqutu cituzten eguiteco egiazcoena. Baña orduan bertan junta etzidin batzarrereric, asmatu zuen aitzaquia ortic, luzagarri emendic Madri-daño joateco eta Consejuaren gobernariagandic ateratzeco, iñon ere ez batzarrera biltzeco aguintea; aleguia biltzen bazan, arazo andiac, jaiteac ta au-ciabarzac izango ciradela; ceña zan eguia etzana: eta eguia etzanean, cer ote zan? Badaquite bada orrelaco aguinteac escatzea, ta eracartea dala goi-tican bera gure fueroa austeá; eta ezitrala eguin bearrac, baicic uts utsic obeditu bearrac. Badaquite, ez gobernariac ecen ez eta arequin batean bere bilguma osoac ere, ecin quenduco digula fueroac ematen digun escua, liber-tadea ta bidea. Cer eguiñen degu bada? Adisquideac goitic, lagunac betic, bearco ditugu noizbait; cincilica bezala gaude bata besteagandic. Orain laur-guitu dezagun, guero osatuco degu fueroa. Zori gaistoco buru, nascarric!

Antzekotasunik eta parekotasunik badago halako gorabeheretan Bizkaiko lurraldean geroxeago biziko den giroarekin. XIX. mendea hasita, ULIBARRI arabarrak (20) idatzi dio Aita ZABALA euskaltzale bizkaitarrari, horrek Bizkaiko Forua euskara dezan:

Orduan emeen porua imini biar dana da euzkera urrezco bichia edo izkeacaz [...] eiteen dabeen mesedea andigarria da chito euzkeel Errietaraco; ycengo da urrezco guiltzea Oneenpean yagoteco escutapeneco yakiturizco gauza gus-tiac; lenengo Yaincoen Aguindec gordetaco; eta bigarrena gueure euzkera oneresia, bere ecandu, oitura, astura zuzengarri donzu gustiacaz.

Abandoko errementariari erantzun mingotsa luzatzen dio fraide bilbotar-rak (21):

Orregaiti esateco nengoan, eta guichi gaiti lumeac escribidu eztau, orrec gogo eroac eta alperrac direala; baya nire artean eguin dot: oneri berba astuna erichico yeutsac, ta gay gozan ishilic: eta alan atzeratu na [...] baya

(19) LARRAMENDI, M. DE: *Euskal Testuak*, Andoaingo udala, Andoain, 1990, 32. or. Tes-tu horiek Patxi Altunak eta Joseba Andoni Lakarrak prestatu dituzte.

(20) ULIBARRI Y GALINDEZ, J.P. de: *Gutunliburua*. Argitalpen facsimilea. Arabako Foru Aldundi Txit Gorenaren Kultur Kontseilua, Gasteiz, 1975, 44-45. orr.

(21) ULIBARRI Y GALINDEZ, J.P. de: *Gutunliburua*. Argitalpen facsimilea. Arabako Foru Aldundi Txit Gorenaren Kultur Kontseilua, Gasteiz, 1975, 47-48. orr.

gaucea ondo beguiraturic, biotzac esan deust, ta ez bein; ez dot ori iritzat; ireac bashen indar ta lagungarri obeac bear dituc ortaraco. Izan bere nic eztaucait ori eguiteco bear dan aztiric, ez gura leukean era onic, ez diruric ta ez ecer: eta okerrago dana, ya eztaecat gogoric [...] nigatic forua erderaz gueldiituco da.

Zernahi den ere, XIX. mendean baditugu arestian esandakoaren zantzuak. Zuzenekoak eta lehen eskukoak, gainera, Aita VILLASANTEk artez eta sakon ikertu dituen euskal sermoilari langile eta sutsuen liburugintzan.

Hala bada, maiz kausitzen ditugu JUAN ANTONIO MOGEL, FRAI BAR-TOLOME, FRAI PEDRO ASTARLOA eta abarren liburuetan halako aipamenak, juridikotasunik juridikoena burutik burura eskualdatzen digutenak. Orobat Gipuzkoako UBILLOS edo AGIRRE ASTEASUKOarenetan. Zeresanik ez, Nafarroako LIZARRAGA ELKANOKO eta Lapurdiko ETCHEBERRI SARAKOaren autuetan.

FRAI BARTOLOME bizkaitarrak badaki bereizten, euskaraz ere, Bizkai-ko tradizioaren araberako udal agintariak, forudunak —*pielak*— eta forugabeak —*alkateak*— (22).

Urijeetaco Alcate Jaunac, ta Errijetaco Piel Jaunac nai balebee bere, quendu ezin leguijeez, Urijac, edo errijac nai ezdavela, sarritan icusidogun leguez. ¿Noc ditu bada guztiz quendutecuac? [...] Ciudadiac, Urijac, eta Errijac quendu leguijez eureen luurrecuac, gura balebee. Ezdau cristandadeco Legueguinec ez Uriric, ez Ciudaderic, ez Erriric castigueetan, bere luurreco dantza nastecuac quendu ditubalaco.

Halaber, legea zer den zehaztu guran ibili eta Markina-Etxebarriko frai-dea (23) laster ohartzen da, baita guri ohartarazi ere, legeen arteko aldeaz:

Gueuri aguinduteco, escubidia dauqueenac, modu ascotaracuac dirian leguez, mandamentubac, edo leguiac bere modu ascotaracuac dira. Eleisia da, pedeco gaucetean, ta oitura oneetan cristinaubac Cerura vidian imiñi, ta zucendu biar dituban, Aguintaribat. Ta orregaiti dagoz Eleisiaren mandamentubac, edo aguindubac. Erreguiac, eta Erreinuben Burubac dira, eureen aguinduban dagozanai, bata bestiaren arteco artu emonetan, cleituco, acien-daco, ta baque oneco gaucetean cer eguin biar daveen, ta cer eguin biar ez daveen, aguindu biar deutseenac. Ta orregaiti dagoz Erregueen, ta euren le-cuban dagozaneen aguinduban, eta leguiac.

FRAI PEDRO ASTARLOA durangar zena ere, Zuzenbide kontuetan, irakasle oparoa. Honetara ematen dizkigu berak, lukurreriaz diharduela, egun era-

(22) FRAI BARTOLOME SANTA TERESA: *Euscal errijetaco olgueeta ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba*, Luis María Mujikaren edizio kritikoa, Euskaltzaindia (*Euskararen leku-koak*), Bilbo, 1986, 174 eta 175. orr.

(23) FRAI BARTOLOME SANTA TERESA: *Jaungoicoaren amar aguindubetaco lelengo bosteen icasiqizunac*, Aita Prai Bartolome Santa Teresac Marquinaco Carmen Ortozezo Predicadoriac ateraac, Rada alargunaren Liburuguilla, Iruñea, 1816, 21 eta 22. orr.

bilera handirik izan ez, baina FRAI PEDRO ASTARLOAK (24) bizi-bizirik ezagutu zituen *centsuak*:

... jaquin biar dozube modu bitacua dala censua; bata eche, solo, edo frutuemaile dan gauzaren baten ganian ifinten dana, eta deitza erriala. Censo onetan euneco iru baño gueijago ecin eruan leitequez, dinue Españaco leguia. Bestia da guizonaren irabaci, edo tratu, nai comercijuan ifinten dana. Oni deritzo personala.

Ezin aipatzeke utzi JUAN ANTONIO MOGEL (25) eibartarra. Hor dugu *Peru Abarka*, maisu lana. Horren orrialdeetan, oinordetzaren inguruko foru bizkaitarraren mezu ezin beteagoa irakur daiteke:

Eztaucat eche bat baño. Bizcaico porubac emoten deust escubidia auteteco zuben artian gura dodana neure oinordetozat. Guztiac bardin diriala, autuco dot semeen artian lenen jaijua. Zubez buru dongacuac bacinee, autuco neuque alaba nagusija. Ezta ondo gurasuac lotuta euguitia euren escubac.

Gipuzkoarren baitan, gailen dugu, nire gogorako, AGIRRE ASTEASUKOA, UBILLOSen lana ere baztertu gabe.

UBILLOSengan (26) lege naturala zer den erraz antzematen da:

Cer gauza da legue naturala deritzan jaiozco ta ecarriazco leguea? Da, cer dan gauz ona ta cer dan gauz gaiztoa eracusten digun gueren buruco arguia ta ezagumentua. [...] Baciequien alabaña, iñorc esan gabe, onetan eta beste gauz ascotan gaizqui eguiten zuela. Norcnai bere burutic duan argui ta ezagumentu oni deritza legue naturala edo jatorrizco leguea.

AGIRRE ASTEASUKOA da, esan bezala, lehendabiziko eta nagusia nire gaurko alorrean. Horren liburuetan Zuzenbidea non-nahi dugu ageriko. Garai hartako legeak ezagutzen ditu. Erabili ere egiten ditu, sermoigintzan beharrezko duenean adibideren bat edo jartzeko. Jakin badakigu, ARANBURU (27) haren herrikideak hala arakatu eta idatzia, AGIRRE ASTEASUKOAK bere bibliotekan bazituela aldi hartako lege testuak nahiz lege autore garaikideen libururik aukerakoena.

(24) FRAI PEDRO ASTARLOA: *Urteco domeca gustijetaraco verbaldi icasbidecuac, ceinzubetan azalduten dan Erromaco catecismua*, D. Pedro Apraiz-en moldateguia, Bilbo, 1818, 172. or.

(25) MOGEL, J.A.: *Peru Abarka*, Gerediaga elkarte, Durango, 1981, 107-108. orr.

(26) FRAY JUAN ANTONIO DE UBILLOS: *Christau doctriñ berri-ecarlea*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1989, 16 eta 68. orr.

(27) ARANBURU, P.J.: *Juan Bautista Agirre Elola (1742-1823). Gizon eta apaiz eredu-garria*, Oñati, 1995. ARANBURUK AGIRRE ASTEASUKOaren anai legelariaren eragina azpimarratzen du, bibliotekaren liburuetan bi anaion liburuak direla: ARANBURU, P. J.: "Juan Bautista Agirre euskal idazlearen liburutegia 1742-1823", *Fontes Linguae Vasconum*, 73 (1996), 493-505. orr.

Haren idatzietan aurkitzen ditugu, sarri askotan ere, erdarazko legeen itzulpenak, hala nola, *Novísima Recopilación* Espainiako lege testuaren bilduman agerturiko VIII. liburua XI. tituluko V. legearen testua (28):

Españaço legueac aguintzen du, ez dezala iñorc ere esan, ez cantatu itz de-sonestoric, ez gauaz, ez egunaz caleetan, placetan, eta bideetan, eun azote, eta urte betean deserrituric vicitzeco penaren azpian (leg. 5, titulo 10 (sic) lib. 8 Novæ Recop.) (29).

Molde beretik badabilkigu asteasuara ezaugarri sendoak dituen ezkontzari buruz, Espainiako errege Karlos III.ak aldarrikaturiko testua (30) artez euskaratzen duela.

AGIRRE ASTEASUKOAK (31) honetara laburtu eta itzultzen du testu hori:

Carlos irugarrenac milla zazpi eun, eta iruroguei ta amaseigarren urtean ipi-ñi zuan legue bat, non aguindu zuan, lenengo lecuan: oguei ta bost urte ez dituen seme, eta alabac escatu bear diezala gurasoai beren baimena ezcontzeco itzac emateco. Bigarrena, oguei, ta bost urte izan arren, escatu bear diezala gurasoai, consejua bederic. Irugarrena, gurasoen baimena, edo consejua escatu gabe ezcontzen badira, ez deceela izan beren echeco ondasu-netan escu, ta escabideric.

(28) *Novísima Recopilación*, VIII. liburua, XI. titulua, V. legea: “Mandamos, que de aqui adelante ninguna perfona fea ofado à dezir, ni cantar de noche ni de dia por las calles, ni placas, ni caminos, ningunas palabras fuzias, ni deshonestas, q comunmente llaman pullas, ni otros cantares que fean fuzios, ni deshonestos, fo pena de cien açotes, y deferrado vn año de la Ciudad, villa o lugar donde fuere condenado”.

(29) AGIRRE ASTEASUKO, J.B.: *Jaungoicoaren legueco amar aguinteen gañean eracusaldiac*, Hordago, Lur, Donostia, 1978, 2. liburukia, 145. or.

(30) 1776ko maiatzaren 23ko Pragmatika, hil bereko 27an argitaratua: “... los matrimonios de los hijos e hijas de familia menores de veinte y cinco años, mando, que estos deban, para celebrar el contrato de esponsales, pedir y obtener el consejo y consentimiento de su padre, y en su defecto de la madre, y a falta de ambos, de los abuelos por ambas líneas respectivamente, y no teniéndolos, de los dos parientes más cercanos que se hallen en la mayor edad, y no sean interesados o aspirantes al tal matrimonio, y no habiéndolos capaces de darle, de los tutores o curadores. [...] Si llegase a celebrarse el matrimonio sin el referido consentimiento o consejo, por este mero hecho, así los que lo contraxeren, como los hijos y descendientes que provinieren del tal matrimonio, quedarán inhábiles, y privados de todos los efectos civiles, como son el derecho á pedir dote ó legítimas, y de suceder como herederos forzosos y necesarios en los bienes libres, que pudieran corresponderles por herencia de sus padres o abuelos, á cuyo respecto y obediencia faltaron contra lo dispuesto en esta pragmática. [...] Los mayores de veinte y cinco años cumplen con pedir el consejo paterno para colocarse en estado de matrimonio, que en aquella edad ya no admite dilación, como está prevenido en otras leyes; pero si contravinieren, dexando de pedir este consejo paterno, incurrirán en las mismas penas que quedan establecidas, así en quanto á los bienes libres como en los vinculados”.

(31) AGIRRE ASTEASUKO, J.B.: *Jesu-Cristoc bere elizari utzi ciozcan, zazpi sacramen-tuen gañean eracusaldiac*, Hordago, Lur, Donostia, 1978, 1. liburukia, 603. or.

Ez du ASTEASUKOak (32) ahazten foru arazoa eta, garaiari dagokiona aintzat hartuta, lege horrek izan zituen gorabeherak ere ekartzen ditu, Nafarroako Kontseiluak ez baitzuen onartu erregeren agindu hori.

Lot nakion, alabaina, LIZARRAGA ELKANOKOari (33). Horren *De Matrimonio: quid, a quo...* tratatuak, ezkontza bera zer den azaltzean, sakramentu izaera eta kontratu izaera bereizten ditu:

Errealidádean matrimonio dá guizón ta emastequibáten uniónea vici gucíco engendraceagátic húmeac, ematendiréla bátac berceái derécho ta potestáde bere gorputzain, obligacendiréla vicicerá compañia ónean ta separaestaiz- quen guisan, baicic elcarréqui beti viciquide becála, elcárr maítáuts, elcárr lagündus, ta conformátus vicicecó báquean, ta acicecó húmeac Ceruráco. [...] Christioen matrimoniogóntan direbi gauza, contrátua ta sacraméntua: Matrimoniac, contrátu becála dacárr obligácio guizonari emásteas, ta emasteari guizonás, baña eztacárra graciatic; sacramentu becála dacárra grácia Cristoren meritoes culpicecó aiságo obligácioac...

Aurrekoari den guttiena ere kendu gabe, ez nioke hurrenkera labur horri amaierarik eman nahi, ETCHEBERRI (34) Sarako doktorearen *Lau-urdirí gomendiozco carta edo guthuna* gogora ekarri gabe. Hortxe dituzue, neronek goiburutzat hartuta, Zuzenbidea eta legea uztartzen dituzten euskal hitz egoki eta euskarazkoak:

Ecen mintçoric, eta hitzcuntçaric içan ez baliz gure artean, nola bicico guinen mundu honetan? Munduac nola iraunen çuen? bat bederac nola emanen çuen aditçera bere arroçoina eta çuçena? Bere ondicoa nola bertçeri erranen, eta contatuco cioen? Mintçoric, eta hitzcuntçaric içan ezbaliz, norc cer irakhatisco çuen? Legueac norc eta nola eguinen cituen? Mundua norc gobernatuco çuen? Ceini bere çucena nola emanen, eta beguiratuco citçayoen? Bat-bedera bere ondicoan, eta atsecabean norc consolatuco çuen, mintçoric içan ez baliz? [...] Mundu hau bada bere oinean badago, matenatcen bada, legueac eguiten badira, nori bere çucena beguiratcen baçayo, jaquintasuna, eta escolac irakhasen, eta ikhasen badira, Hirietan, eta Herrietan Gendeac elkharrequin bici badira, eta gucien gainetic baldin salbatcen bagara; ontasun, eta fajore hauc guziac heldu çaiçquigu mintçotic, eta itz eguitetic.

(32) AGIRRE ASTEASUKO, J.B.: *Jesu-cristoc bere elizari utzi ciozcan, zazpi sacramentuen gañean eracusaldic*, Hordago, Lur, Donostia, 1978, 1. liburukia, 603. or.: "Carlos laugarrena etzan onembesterequin contentatu, eta agindu zuan, ez daquiela ezcontzeco itzen auziai lecuric eman, letraz ezarriac, eta Escribauaren, eta testiguen aurrean emanac ezpadira. Baña Obispo Jaunac ez due artu bigarren legue au, eta etzan erraz artzea, ala nai izan arren; Ceren Aita Santu Benedicto Amalauarrenac dionez, ez duen onembeste escu. Nafarroaco Consejuan, eta Provincia onetan ere, etzitzayon lecuric eman ezcontzeco itzen modu berri oni. Atera ezazu emendic, gaztea, ezcontzeco itzac Jaincoaren aurrean balio dezaqueala, letraz ezarria, eta Escribau, ta testiguen aurrean emana ez izan arren".

(33) APECECHEA, J.: "Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1782)", *Fontes Linguae Vasconum*, 29 (1978), 339-360. orr.

(34) D'ETCHEBERRI, J.: "Lau-urdirí gomendiozco carta edo guthuna", *Obras Vascongadas del Doctor Joannes d'Etcheberri*, Paul Geuthner, Paris, 1907, 302 eta 303. orr. Sarrera eta oharrak JULIO DE URQUIJO E IBARRAK egin ditu.

Esaneko berbetan egon eta bigarren tankerako zehaztapenak ere agindu dizkizuet arestian eta, bete ere, hala beteko ditut, zuen gogoan paratu nahi baitut lege edo, hobe esanda, arau eta manugintzan euskara erabili zuten aginduen laburpena.

Guztiak jite berberekoak ez badira ere, bai, ordea, sailkatzeko modukoak. Hona hemen, labor bildurik, halakoen aztarna nagusiak:

1. Hegoaldean eta, batik bat, Gipuzkoan, bistan da ahozko tradizio juri-dikoak bere segidakoak izan zituela, bi aldar-teotan gutxienez. Lehena, XVIII. mendetik aurrera ageriko diren udal ordenantzak (Tolosa, Usurbil) (35), herri euskaldun elebakarrari hainbat agindu helarazteko asmoz sortu zirenak. Bide beretik ere, SAN MARTIN euskaltzain osoak iragarri zuenez, 1812. urteko Konstituzio espainiarra euskaraz zabaltzeko saioak (36). Horien aldamenean, zalantzarik ez, XIX. mendean Donostiako *Lore-jokoek* erakutsitako joera, euskara nolabait *ofiziala* moldatuko duena. Ordenantzen euskara lexiko mailegatuena eta joskera erdaratik itzuliarena bada ere, Donostiako *Lore-jokoena*, al-diz, hizperri eta hitzurten estuagokoa dugu, LARRAMENDIren eragina ere nabari dariola, nabarmen izan arte (37). Bigarren horrek, motz eta labor barik, luzetxo iraun zuen XX. mende hasierako giro berriak berori ezabatu arte.

(35) Tolosako ordenantzen inguruan, ikus URRUTIA, A. eta LOBERA, A. (arg): *Euskara, Zuzenbidearen hizkera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 2. argitaraldia, 1997, 427-430. orr.

Usurbilgo ordenantzen inguruan, ikus ZABALETA J.: *Euskal itzulpenaren antologia*, Itzulpen eskola, Donostia, 1984, 202-210 orr.

(36) SAN MARTIN, J.: "Cadizko Konstituzioa euskaraz 1820", *Euskera*, 32 (1987), 393-397. orr.

(37) "ait-zati (patrimonio), *alderdi* (partido político), *aldimaitz* (comisión), *aldimaitz zuzen-dari* (comisión directiva), *aldiri* (provincia), *anaikidago* (cofradía), *araude* (reglamento), *arazgetu* (jubilado), *argidotar* (ilustre), *arraude* (derecho, privilegio), *arrotzentzako ehandi* (consulado), *artuagiri* (pagaré), *atzen-opamen* (testamento), *aurkeztari* (comisionado), *aurrande* (derecho, privilegio), *bainande* (1. condición; 2. pacto), *bakidargo* (comunidad), *bakide* (1. conjunto; 2. unión), *balinde* (1. capitulación; 2. convenio, pacto), *ballera* (cofradía), *begoitetu* (invertir), *bere-puxka* (patrimonio), *bialkin* (embajador), *billaldi* (sesión, junta), *bilguma* (1. ayuntamiento; 2. consistorio, junta), *burdin-bide* (ferrocarril), *dianagusi* (presidente), *dianagusi ordeko* (vicepresidente), *dianagusitu* (presidir), *dianagusitza* (presidencia), *dieronde* (república), *dierr* (nación), *dierritar* (compatriota), *egintza* (1. acta; 2. acto), *ekautu* (diputación), *ekautu* (diputado), *ekautuen bilguma* (Diputación como cuerpo), *ekindari* (procurador), *enparatu* (embargar), *epalle* (jurado), *epalletz* (jurado), *epakitzalle* (jurado), *erabakida* (resolución), *erabakitza* (resolución, acuerdo), *erondari* (gobernador), *eronde* (gobierno), *erregezko* (real), *erri eche* (ayuntamiento, casa consistorial), *eskriron*(t)zi (escribanía), *eskudantegi* (licencia), *gallaldi* (privilegio), *gainde* (alteza), *geidiati* (excelentísimo), *gizarande(ak)* (derecho de gentes), *gizaraudeak* (derecho de gentes), *goarpelari* (secretario), *goitikida* (Constitución), *guziz goitagarri* (excelentísimo), *ikasola* (universidad), *interes-kucha* (caja de ahorros), *irakasde* (instrucción), *iraungituri* (tradicción), *irigoki* (popular), *iritarau* (política), *ichaskinde* (marina), *itsaslapur* (pirata), *jabegabetu* (declarar desierto), *jauntasun* (señorío), *jauntza* (señorío), *lagundi* (1. compañía, sociedad; 2. compañía), *lagunkida* (1. compañía, sociedad; 2. compañía), *laguntza* (compañía, sociedad), *lanari* (trabajador), *lenenkari* (1. presidente; 2. principal), *leñargi* (1. nobleza; 2. noble), *lerden* (derecho, privilegio), *lugorki* (capital), *lurbira* (territorio, comarca, región), *On* (Don), *Ona* (Doña), *on-bereiskuntz* (privilegio), *ondeki-datu* (fundar), *ontzidi* (flota, armada naval), *otsandetu* (promulgar, publicar), *otsanditu* (solemni-

2. Hegoaldean ere, eta Bizkaiko Jaurerriari dagokionez, azpimarratzekoa da XIX. mendean, lehen esan dugun jokoera beretik abiatuta, Bizkaiko Batzar Nagusietako euskal testuen multzoa. Euskal Herriko Hegoaldean inoiz izan den euskarazko testu-multzo juridikorik bateratuena dugu horixe. Irizpideak irizpide, URIARTE euskaltzale eta BONAPARTE printzearen solaskideak buru-belarri jardun zuen urte luzeetako zeregin horretan. Nolanahi den ere, haren pentzutan eginiko testuak ez dira zerrenda horren testu guztiak, bestelakoak ere baitziren tartean (38). Azpimarratzekoa, denon bistarako, bizkaieraren abialdian gertatzen den hori. Izan ere, euskalki bera, doituia eta literatur mailara igoa izan, eta administrazio zereginetan ere ageriko, foru sistema juridikoaren hondakinak bertan behera datozen garai berean.

URIARTEK berak (39) BONAPARTE printzeari idatziz eman zion bere iritzia lan horri buruz, eginkizun neketsua eta arduraz handikoa zela azalduz:

Hace más de 24 años que a la Diputación de Vizcaya he hecho todos sus trabajos bascongados y demás. Siempre estoy resuelto a no hacerles nada; pero siempre encuentran personas a cuyas exigencias no puedo negarme. Dicen que ahora me pagarán por todo; pero yo no lo creo. Hay que traducir bienalmente en las Juntas varios discursos muy difíciles.

zar), *ots(-)jaundi* (solemnidad), *otsaunditu* (solemnizar), *purube* (solariego), *chit geidiati* (excelentísimo), *chit goiti* (excelentísimo), *chit goititu* (excelentísimo), *chit goitu* (excelentísimo), *uriztaile* (gobernador), *zuzejaun* (director), *zuzejaunte* (patronazgo), *zuzendari* (1. directivo; 2. director), *zuzende* (dirección, señas)". (PAGOLA, I.: "Neologismos en los Juegos Florales", *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, 18 (1984), 55-141. orr.).

(38) RUIZ DE LARRINAGA, J.: "Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte", *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, 2 (1957), 233. orr.

"Ya desde el año 1843, por lo menos, venía prestando al Señorío este servicio de Traductor de sus documentos oficiales al vasconce sin remuneración alguna, según lo consigna expresamente esta párrafo de su Carta 199 del 2 de agosto de 1867: «Hace más de 24 años que a la Diputación de Vizcaya he hecho todos sus trabajos bascongados y demás, y no me ha agradecido absolutamente con nada... Hay que traducir bienalmente en las Juntas varios discursos muy difíciles»...

Hemos consultado los Registros impresos de las Juntas Generales de Guernica desde los primeros tiempos de Isabel II, y lo que sobre el indicado asunto hemos hallado es lo siguiente: En los años 1839 y 1841 (pp. 10 y 14 respectivamente), sólo se dice que se hizo **una explicación** del discurso del señor Corregidor en **idioma bascongado**. En las de 1844 nada de eso se consigna. En cambio desde 1846 en adelante hasta 1868 inclusive, fuera de las de los años 1850, 52 y 54 están dichos discursos de los Corregidores en castellano y vasconce, siendo éste el característico de nuestro P. Uriarte en las eufonías, v. gr. **gustija**, **dontzuba**, **ditubeen**, etc., etc.

En las de 1864 y 1866 además del discurso del Corregidor están traducidos al vasconce los de don Antonio López de Calle, don Miguel de Loreda sobre los fueros; del mismo Loreda, del General don Francisco de Lersundi, de don José Niceto de Urquiza y otro más del dicho señor Loreda, sobre la batalla naval de Callao, en los registros de 1864, pp. 151-166, y de 1866 pp. 142-165 respectivamente. Todas esas versiones parecen ser de nuestro P. Uriarte, no así las de las Juntas de los años 1868 y 1870, que son las últimas en que hay traducciones vascas, en la primera de las cuales ya nuestro sujeto andaba muy mal de salud, y en la segunda era difunto."

(39) RUIZ DE LARRINAGA, J.: "Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte", *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, 3 (1958), 428 eta 429. orr.

Testu horiek, bestaldetik ere, tradizio baten oihartzun dira. Hiztegiz erdararen menpeko izan arren, joskeraz ere ez edozelangoak. Bakan batzuk, ordea, hizperriak (40).

3. Nafarroarenak aitzakia ederra ematen dit, beste behin ere, arestian aurreratu dugun puntu batean nire gogoetak indartzeko. Ordenantzen mundua ezaguna dugu Nafarroan eta hortxe daude, lekukotza bizia emanez, besteak beste, Bera (41) edo Goizuetakoak (42). Orobat, Nafarroan bertan Justizi Administrazioan zeuden errezeptore euskaldunen eta erdaldunen arteko istiluak (43). Nafarroan ditugu testugintza juridikoaren inguruko aipamenik ugariak, aspalditik adituak jakin-mina sortu dutenak. Ikerkuntza horretan aritu dira, berbarako, MENÉNDEZ PIDAL (44), ETXEGARAI (45) eta CARO BAROJA (46). Horren aldera euskal hitzak: *azaguerrico*, *echaiaun*, *echandra*, *chandra*, *opilarinzada*, *gayola*...

Ahoz zein idatziz, eta lorraz beretik, badugu antzekorik beste herrialde batzuetan ere: *abeurrea* eta *bidigasa* Bizkaiko Foru Berrian (1526), *auzolan*, *andabideak*, *lorrak*, *alkar-poderoso*, *bide-zorrak*, *oilo lur*, *gizelana* bizkaitarren

(40) Hauxe da, besteak beste, orduko dekretu baten bertsioa:

“Junta generalac entzunic gutoric an dijenagaz berbaldi au, icusiric berariz icentautaco Comisinoiac bere informiau proponidu cituban neurrijac, eta egonic euracaz guztiz conforme, aguindu eta decretau eban: *Leengo: Declarau eta artuten zala Vizcaico semetzat D. Casto Mendez Nuñez, Ontzidijaco Almirante jauna, emoten jacola jarlecu onragarrija Aita Provincijaco jaunen bancubetan Junta generaletan. Bigarren: bardin declarau eta artutenzala Vizcaico senetzat D. Miguel Lobo, Ontzidijaco General nagusi jauna, emonagaz jarlecu onragarrija Apoderaduben artian Guernicaco Juntetan. Irugarren: Emon daquijuezala berarizco esquerrac otsaudico voto baten bitartez ontzidija ataco beste Comandante eta Oficialesjaun guztijai. Laugarren: Esan dau ontzidijac equi eban guda edo guerran, parte artu eben euscaldun marinel guztijai, entregauco jaquela bacochari bere diploma edo despachuba, ceifetan aguertuta egongo dirian Señorijo edo lur linargui onen mirariz eta esquer onez beterico sentimentubac, eta mariñel lelengueteaco don Alejandro Llano, Portugaleteco semiari, cein eriduba izan zan Almansaco fragata edo ontzijan, entregauco jacola esan dan diploma edo despachuba, eta onezaz ganetic, bere servicijaco demporija amaituten dabeneco gueratuco dala encargauta Diputacinoe generala empletaco marinel au bere claseco bati jaocan leguez.*

Eguin zan decreto au Guernicaco arboliazen azpyan esan dan garagarilleco laugarren egunian milla zortzireun eta irurogueta seigarren urtian”. [URRUTIA, A. eta LOBERA, A. (arg): *Euskara, Zuzenbidearen hizkera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 2. argitaraldia, 1997, 82. or.].

(41) IDOATE, C. eta VILLANUEVA, J.J.: “Unas ordenanzas de Vera en vascuence”, *Fontes Linguae Vasconum*, 37 (1981), 275-281. orr.

(42) SATRUSTEGI, J.M.: “Goizuetako udal ordenantzak”, *Fontes Linguae Vasconum*, 72 (1996), 297-313. orr.

(43) ZENBAIT AUTORE: *Geografía histórica de la lengua vasca (siglos XVI al XIX)*, Auñamendi bilduma, Icharopena, Zarautz, 1. liburukia, 1960, 79. or.

(44) MENÉNDEZ PIDAL, R.: “Introducción al estudio de la lingüística vasca”, in *En torno a la lengua vasca*, Austral bilduma, Espasa-Calpe, Buenos Aires, 1962.

(45) ETXEGARAI, B.: “Algunas voces vascas usadas en el Fuero General de Navarra”, *Euskera*, VIII. urtea, I-II (1927), 43-65. orr.

(46) CARO BAROJA, J.: “Observaciones sobre el vascuence y Fuero General de Navarra”, *Fontes Linguae Vasconum*, 1 (1969), 61-95. orr.

ahotan; *ondazillegi* eta *gorozeta* gipuzkoarren mintzoan; eta *sainhoa*, *abel ha-xacarri* eta *gasaila* Zuberoako ohituran.

Egun ere, horren arrastoek bizirik diraute Nafarroako eta Bizkaiko foru idatzietan. Horretara, Nafarroan arauturik daude *belena* (376. legea), *etxeokar-teak* (404. legea) eta *langa* edo *keleta* (402. legea), Baztan aldeko *zocorra* eta *carloa* ere (Ordenantzen XII. kapitulua) bazterrean utzi gabe. Bizkaian, aldiz, *hil-buruko* testamentua (31. art.) eta *alkar-poderoso*a (33. art.) bistakoak dira, gaur egun ere, indarrean dagoen foru idazkeran.

4. Iparraldean, laugarrenez, aspaldikoa da aurrekoaren moduko euskal tradizioa. Aspaldikoa eta, hala ere, beste herrialdeetan legez, hagitx mugatua. Aldera ditzadan hona, esan dudan horren erakuskaritzat eta eurok agortzeke, hiruzpalau adibide. Lehena, Frantziako Iraultzaren testugintza euskaratuarena, aski ezaguna (47). Bigarrena, Lapurdiko *État* edo Batzar Nagusiek euskaraz erregeri zuzendu zioten *Cahiers de Doléance* deiturikoa, VINSONEK argitaratu emana (48). Hirugarrena, MAITE LAFOURCADEk (49) bildu eta adierazia, notario protokoloetan bilatu testu sorta esanguratsua. Bestelakoak ere badira, eta berariaz gogoratuko nuke nik, frantses idazte ofizialetik eguneroko euskal idazte horretara doan zubian, XX. mendearen atari-atarian, *Baigorrico Laborari-Confrariaco erreglamendua* (50) (1892. urteko martxoaren 19koa). Labur dezadan, bada, garai bateko esamolde eroso eta malgua, egun bihurri gertatzen zaizkigun testu frankoren aurrean eskarmentu ederra erakuts diezagukeena.

3^{en} Art.—*Confraria* egina da laborantzaren onetan ditazken gauzen bilhatze-co, eta gauza hec ahalaz laborarien escuetan emaiteco eta begiratzeco. Ero-sico ditu batean, merkeago izaiteagatic, laborantzaco behar edo on diren gu-ziac, nola tresnac, ongailuac, haziac, bihiac eta bertze. Egin ahala eginen du confrarian direneri beren mozkinen ongi salarazteco. Egin ahala eginen du ere laborarieri iracusteco zer ongailu mota galdetzen duten heien lurrec, to-kiac, haziec edo landarec.

Azken horretan, beste behin ere, hizperri gutxi eta joskera jatorra.

Zirriborroan bada ere, lau lerro nagusi horietan bistan da, Euskal Herriko Ipar zein Hegoaldean, bi-biotan, liberalismoak eta konstituzioek ekarri zutena antzekoa izan zela, hau da, estatu osorako erakunde bakarrak izatea, forua desagertzea eta, oro har, uniformizazio ahaleginetarako bidea jartzea.

(47) RICA ESNAOLA, M.: "Traduction en basque de termes politiques sous la révolution", *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, IX (1975), 3-172. orr.

(48) VINSON, J.: "Pièces historiques de la période révolutionnaire", Baiona, 1874, 3 liburu-ruki.

(49) LAFOURCADE, M.: *Mariages en Labourd sous l'Ancien Régime*, EHuko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo, 1989.

(50) *Baigorrico Laborari-Confrariaco erreglamendua* (frantsesez syndicat agricole deitzen denaren erreglamendua), 1. or.

Ideologia liberal horrek pentsaera berria zekarren. Ideologia berri horren aldamenean, hizkera berria ere: *liberté, légalité, fraternité* denon gogoan. Berbat gertatzen da gaztelaniaz ere, *patria, libertad, derecho, constitución* eta abarrek eratortzen baitituzte egoera berrirako bereizgarririk jatorrenak. Gogoratu, osterantzean, Gaztelaniaren Akademiari buruz esandakoa.

Horren islak XX. mendearen hasieran ditugu. Arean bere, egitura berri horien ondorioz, XIX. mende azkenak eta XX. mende hasierak euskararentzat dakarte nazio hizkuntzaren maila eskatu eta euskaldun guztiek osaturiko erakunde politiko erkide baten hizkuntza izateko aldarrikatze gogotsua. Horrek berez zekarren euskararen erabilera, eginkizun eta zeregin guztietan aritu beharra. Aurki, mundu berri hori euskaraz antolatzeko abiapuntua.

Aurretiazko zantzu larramenditarrak aipatu ditugu. XIX. mende hondarean desagertua eta haizeak eramanez ezereztua, larramenditar giroak geroko bidea zabaldu zuen. Giro hori izan zen, zalantzarik gabe, ARANAK eta AZKUEk hiztegitantza kontuetan ekarri zuten aldikada berriaren atari ezaguna.

Biok goiztiar jokatu, bitzuen arrangura dugu hiztegiarena. Iritzietan, ostera, bata bestearengandik urrun samar. ARANAREN ahalegina, hasiera ezaguna. Hasierako haren idaztietan edonon ikus daiteke horretarako kezka. Adibidez har dezakegu, besterik gabe, ARANAK (51) berak idatziriko *Umiaren lenengo aizkidia* (1897) liburutxoan jarri zuen eranskina: *Ingurti onek daukazan itz barrijak*. Hitz horien artean erraz antzeman daitezke lege esanahia dutenak ere:

agintz (mandamiento), *aberi* (patria), *arrotz* (extranjero), *arpide* (suscripción), *arpidedun* (suscriptor), *arpidaldu* (suscribir), *autetsi* (elegir), *edesti* (historia), *ordelari* (representante), *luiki* (territorio, país), *landola* (oficina), *salneurri* (precio), *sendi* (familia), *sengi* (hijo, hijas), *sendu* (engendrar), *irazi* (libro), *ikurrin* (bandera), *ikurton* (sacramento), *ikastola* (escuela), *irasi* (fundar), *bildegi* (depósito), *bazkun* (sociedad, compañía).

ARANAREN kasuan hizperria bazen nagusi, AZKUEk berebiziko oinarri eta pisua ematen zien euskal hitzaren tradizioari eta euskararen berezko altxorari, hizperrigintza ahalik eta bazterren erabiliz.

Bi hizperrigintza zeuden jokoan (52) eta tenka horretan dabil garai horretako euskalgintza. ARANA, jakina denez, gazterik hil zen. Hura hilez gerokoa

(51) ARANA, S.: "Umiaren lenengo aizkidia", *Obras completas*, Sabindiar-batza, Buenos Aires, 1965, 1016-1066. orr.

(52) Bion arteko ezaugarriak ederki asmatu ditu PAGOLAK *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri* lan estimagarrian:

"La labor neologista de AG se desarrolla en tres direcciones:

a) Sustitución de términos «alienígenas».
b) Creación de voces que satisfagan las nuevas inquietudes.
c) Perfeccionamiento de formas indígenas [...].

Lo cierto es que Azkue es esencialmente tan purista como AG. Casi no hay neologismo de

da, hamabost urte geroagokoa, hain zuzen, Euskaltzaindiaren sorrera (1918). Sorrerako Euskaltzaindi horri hasiera-hasieratik axola zaio euskararen auzia, berba eta joskera ere barne.

Berbategiaren beharreak ikusten du bere burua erakunde berriak eta lanean hasten da. Aldapaz gorakoa izango zaio, alabaina, erakunde berriari euskararen berbategi kontua. Ardura horrek bultzatzen du, ezbairik gabe, bere *Euskera* aldizkariaren lehenengo aleetan agertzen den *Itz Berrika* (53). Bertan, urruti joan gabe, Zuzenbideari hertsiro loturiko berbatxoak aurki ditzakegu:

aberri (patria), *abertzaletasun* (patriotismo), *araudi* (regla), *artetzaille* (gerente), *autarkitalde* (turno de votación), *aurtarkuntz* (votación), *auteskunde* (votación), *baldinkuntza* (comisión), *batzaldi* (reunión), *batzorde* (comisión), *bazkun* (corporación, asamblea), *bazkunde* (corporación), *errikoi* (patriota), *erritasun* (ciudadanía), *erizpen* (dictamen), *erki* (región), *erki-gutundegi* (biblioteca municipal, provincial), *errolde-izen* (título), *esertaldi* (sesión), *gizamaila* (jerarquía), *gotzaiñ* (obispo), *guda-yaurtari* (gobernador militar), *idatzaiñ* (secretario, archivista), *iraskunde* (institución), *jakide* (cultura), *jartzaille* (fundador, organizador), *lankai* (instrumento), *legejakintza* (ciencia del derecho), *lurrizenbatzaille* (comisión de toponimia), *yaursail* (comisión de propaganda), *zadortari* (secretario), *zarpiketari* (gobernador), *zeindiñ* (carácter, cualidad).

Badira, izatez, garai horretako Euskaltzaindian autu horretaz arduratzeko legelari trebeak. Horien artean FEDERICO BELAUSTEGIGOITIA eta BONIFACIO DE ETXEGARAY, biak abokatuak, izan daitezke sonarik zabalekoenak, GONZALEZ ECHAVARRI eta NAZARIO OLEAGA ere alboratu gabe.

BELAUSTEGIGOITIAk aspalditik esana du, 1909. urtetik, hain zuzen, zertan den bere iritzia. Urte horretako berbaldi batean (*Por la lengua nacional vasca*), euskara gero eta erdararen menpekoago ikusten du. Horri buelta emateko neurriak plazaratzean, jakina, Zuzenbidearekikoak ez ditu zokoratzen

éste para el que aquél no ofrezca alternativa; en cambio, no puede decirse lo mismo de AG con respecto a Azkue, sin duda porque éste vivió muchos más años. Azkue participa de la obsesión de AG por rehuir los préstamos; lo que le reprochan al creador del nacionalismo vasco es su imperfecto conocimiento del idioma, es decir, básicamente, el quebrantar las leyes fonéticas de la composición y derivación contrayendo en exceso los vocablos [...]; y la creación innecesaria de los mismos por existir en la lengua términos equivalentes por muy remotos y arcaicos que éstos sean [...]. Azkue sólo recurre a la formación de voces nuevas una vez ha agotado esta última vía; en cambio a AG la sustitución de préstamos le conduce casi siempre al neologismo, sin duda porque su conocimiento del léxico vasco es notablemente inferior al de Azkue, pero sobre todo porque, contra la tradición (Oihenart, Larramendi, etc.) que Azkue no interrumpe, para él no existe, si no es en un cierto nivel de abstracción, el léxico vasco patrimonio de todo el euskera. El euskera no es uno, sino varios y cada dialecto ha de habérselas con sus propios recursos" (PAGOLA HERNANDEZ, I.: *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri*, EHU, Gasteiz, 1987-1988, I eta II. liburukia).

(53) EUSKALTZAINDIA: "III^{oa} Itz Berrika", *Euskera*, I. urtea, 2 (1919-1920), 90-95. orr.

idazle horrek (54). Horretarako, dena den, euskara bera egokitu behar. Egokitzapen horretan hitzak behar ditu euskarak, Laudioko legelariaren iritiz (55).

BONIFACIO DE ECHEGARAY dugu, gerra aurreko Euskaltzaindi hartan, gai honetaz sakon eta luze arduratu zena, ARANA MARTIJAK (56) egoki gogoratu digunez. Euskaltzain oso horrek lege ikasketak bukatu eta Espainiako Auzitegi Gorenaren Gela bateko idazkaritza eskuratu zuen. Euskal Herriko foru eta ohiturak maite zituen zumaier horrek lan ugari ekarri zuen euskara eta Zuzenbidearen alorrera. Bera ere laster ohartu zen gaiaren garrantziaz eta bi ikergune berezi hartu zituen, agi denez, bere zereginetan: lehenak euskarak antzina bereganatu zituen berba juridikoak batzea uen xede. Honela dio berak (57), Euskaltzaindiaren aurrean diharduela, 1930. urtean:

Creo que ha de ofrecer interés no escaso la formación de un vocabulario de palabras que expresen ideas, que directa o indirectamente trasciendan al orden del Derecho [...]

Conviene que diga, antes de pasar adelante, que mi propósito no alcanza a otra cosa que a recoger aquellas formas que entrañan un valor en las múltiples modalidades que afectan a las relaciones derivadas de los conceptos fundamentales de familia, propiedad, sucesión y contratación, o sea a lo que se llama Derecho privado.

Han de ser descubiertos mediante las noticias que suministren personas de edad, de inteligencia despierta, y las que proporcione una escrupulosa busca en libros y documentos antiguos. Esta labor ha de ser de eficacia segura, pues el pueblo se acomoda mejor al empleo de palabras que alguna vez se han conocido, aun cuando se hubiere desvanecido la huella de su presencia en el hablar ordinario y corriente, que al de aquellas otras de nueva creación. La experiencia aconseja que se limite a lo

(54) GRANJA, J.J.: "La obra y las ideas de Federico Belaustegigoitia", in *Federico Belaustegigoitia (1876-1947)*, Arabako Foru Aldundika, Kultura Saila, Gasteiz, 1989, 92. or.: "Como ya hemos dicho anteriormente, Belaustegigoitia no era tan sólo un observador de la situación del euskera, sino que proponía soluciones a su decadencia. Entre los objetivos para ayudar al euskera establece el siguiente:

Extender documentos privados en euskera y testamentos".

(55) GRANJA, J.J.: "La obra y las ideas de Federico Belaustegigoitia", in *Federico Belaustegigoitia (1876-1947)*, Arabako Foru Aldundika, Kultura Saila, Gasteiz, 1989, 93. or.: "En este aspecto también tuvo que contradecir a muchos de sus correligionarios políticos, fieles a las doctrinas aranistas, por lo que caían en frecuentes exageraciones del léxico, flexiones verbales o construcción sintáctica. Ante ellos, Belaustegigoitia prefiere el idioma menos puro pero más útil como instrumento de comunicación oral y literaria".

BELAUSTEGIGOITIA bera ere, aiurri beretik: "Izkera indartsu geyenak anartu dituen itz yaintsu ta bestelako asko geuretu bear ditugu, batez ere *gure artean gutxi erabillen diran lanbidekoak*, ta ordezeko erraz bat aurkitzen ez zayenak" (BELAUSTEGIGOITIA, P.: "Arau nagusiak", *Euskera*, I. urtea, II. zb, 2. atala, 1919-1920, 63-64. orr.).

(56) ETXEGARAIren bizitza eta lanaz, ikus ARANA MARTIJA, J.A.: "Bonifazio Etxegarai eta Korta", *Euskera*, 24 (1979), 45-59. orr.

(57) ECHEGARAY, BONIFACIO: "Nombres vascos de los espacios intermedios entre casas", *Euskera*, 1 (1930), 72 eta 73. orr.

puramente indispensable el número de los neologismos, y es punto que debe meditararse si en la materia a que me refiero es conveniente acudir a aquellos en todos los casos, o si al igual de lo que se ha hecho en otras lenguas, basta con tomar de las clásicas tales medios de expresión, adaptándolos al genio del idioma vasco. Problema es éste que habrá de ser resuelto por la Academia con autoridad inapelable.

Bestetik ere badabilkigu zumaiarraren arnasa, Euskaltzaindiaren 1926. urteko azaroaren 25eko bilkuraren agiriak (58) argi erakusten digunez:

Etxegaray jaunak adierazi digu, egin nai lukela lege-gizon artean dabilzatan itzen iztegitxo euskaldun bat. Oraingoz ez dakar besterik: Belena ta Kardaba nolaz eta zertaz esaten diran. Euskaltzaindiak gogoz entzun diyo ta lenbailen datorrela Etxegaray egin nai luken iztegi ori.

Abegi onez ikusi zuen, beraz, gerra aurreko Euskaltzaindiak Zuzenbide hiztegiaren inguruko asmo berria.

Berehalakoan, Euskal Herriko Mendebalak autonomia eskuratu zuen Espainiako Bigarren Errepublikaren garaian, eta horrek bidea erraztu zion euskarari Zuzenbidearen bitarteko izateko. 1936-1937. bolada labor bitartean, Eusko Jaurlaritzak bere kautan jardun zuen euskara hizkuntza ofizial gisa erabiltzen eta, ageri-agerian ere, euskal hitz juridikoen premia gorria nola edo hala betetzen.

Ahalegin horren egileak, nolana ere, euskararen barnean lehendik ziren hitz juridikoak erabiltzera lerratu ziren neurri batean, hizperrien bidea nagusiki hartu bazuten ere (59).

Horrenbestez, gerraren poderioz hilean gelditu zen horrek bazuen nondik jo (60). Horren ostean, porrot mingotsa eta gerra ondoko giro iluna.

(58) EUSKALTZAINDIA: "Euskaltzaindia'ren batzar-agiriak. Bilbo'n, Euskaltzaindiaren etxean, 1926'ko Azaroa'ren 26'an", *Euskera*, VIII. urtea, I-II zb., 1927, 36. or.

(59) LEIZAOLA, J.M.: "Irakurleei", in *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa*. Leopoldo Zugaza, Durango, 1977: "Esanbearrik ez dago —dio Leizaolak, orduko Eusko Jaurlaritzaren boletinarean atarian— nere «Oroagindua» laphurtarretik oro hitza arlurik eta Zaingoa nik aspalditik Zuberoko lege-Zarrean artzaintzarentzat erabilia irakurriya neukalako Eguneroko ortan sartu nitala.

Itzultzaileen lanaren erudutat, izendatze bakar bat aukeratuko det. Erdarazko «Juzgado de Instrucción» aitzatzeko «Epailatza Argibidelaria» irakurtzen da urrengo orrialdetan.

Ba, erdal-iztegingintzan instrucción ori zer dan adierazi nayeian elucidación edo elucidar hitzak emango zaizkizute, lux, luz (argia) itz bakunak sustrai bezala dutenak. Euskal itzulpena benetan egokia iruditzen zait aurrean daukazuten Egunerokoarena."

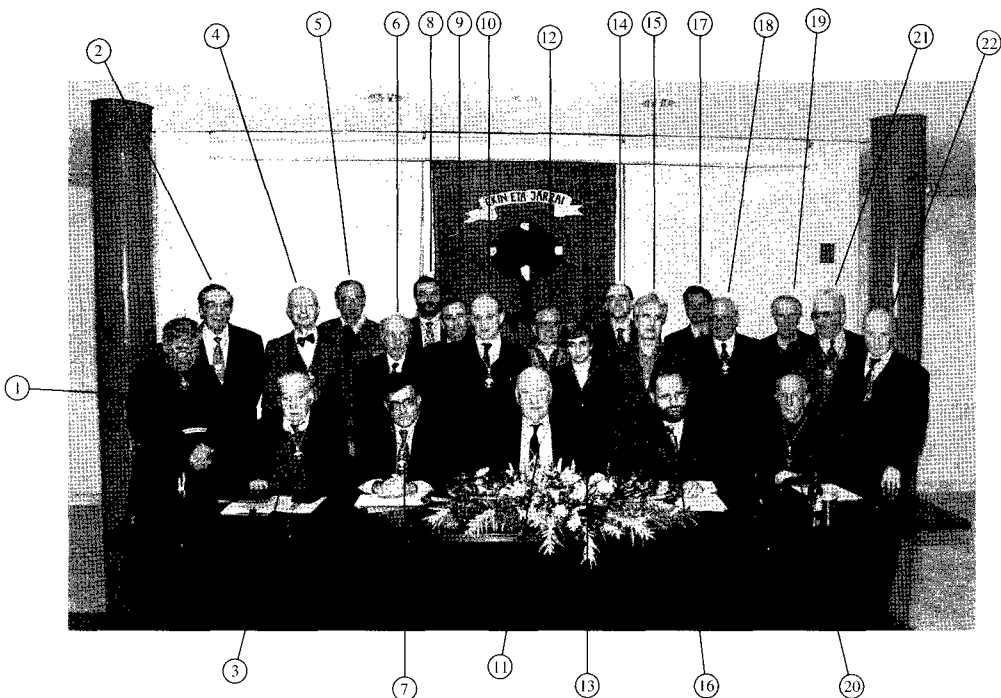
(60) IVAP-HAEE: *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa (1936ko urritik 1937ko ekainera)-HIZTEGIA*, IVAP-HAEE, Gasteiz, 1997. Ikusalde beretik, LOBERA, A.: "Hainbat jakingarri *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoaren gainean*", *Karmel*, 3 (1995), 28-55. orr.

III

Lege gizonen behar duten hiztegi berezia

Esana dugu, errepikatu beharrean gaude. Azken hogeita hamar urteotan, erabakigarri gertatu da hizkuntzaren batasun bidea eta, ondorenez ere, horren gaurkotzea, jakintzagai desberdinetako hizkuntza eta hizkera bihurtzeko edu sakona.

Horren bitartez, ezari-ezarian hasi dira eztabaidatzen eta zabaltzen hizkuntzaren inguruko bestelako dinamikak. Dinamika horiek eraman gaituzte, besteak beste, *euskara batua-euskalkiak* bikote horren aldamenean, bestelako tirabirak ere plazaratzera, alegia, *hizkera arrunta-hizkera berezituak*

Bilbo, 1998ko otsailaren 27an

Euskaltzain osoak: 1. Luis Villasante; 2. Jose Antonio Arana; 3. Federico Krutwig; 4. Txomin Peillen; 5. Antonio Zavala; 6. Juan San Martin; 7. Henrike Knörr; 8. Pello Salaburu; 9. Xabier Kintana; 10. Jose Mari Satrustegi; 11. Jean Haritschelhar; 12. Francisco Ondarra; 13. Miren Azkarate; 14. Andrés María Urrutia; 15. Ibon Sarasola; 16. Patxi Goenaga; 17. Beñat Oihartzabal; 18. Juan Mari Lekuona; 19. Emile Larre; 20. Xabier Di-harce 'Iratzeder'; 21. Pierre Charriton; 22. Jean-Louis Davant.

gogorarazten diguten dema bizi horietara. Bertan ikusten dut nik, buruen-buruenik, MIKEL ZARATE zenak Labayru Ikastegiaren ikasturte haietan erakutsia. *Dakigunetik ez dakigunera* idatzi zuen hark, bizkaitarrok baturako bidean egin behar genuen prestatze lana izendatzeko. *Dakigunetik ez dakigunera* hori egun ere erabilgarri gerta dakiguke, aurretik eta ahots desberdinetatik datorriguna biltzen jakiteko eta etorkizunerako osagai baliagarriak bihurtzeko.

Bidegintza horretan, horra hor, duela urte gutxi sinestezina zena, gorputz egina, mamitsu bezain sendoa, agindu eta intziri berrien iturburua. Esparru berri horiek euskararentzat zer ekarri, eta horretan gabiltza une honetan, aurrera egiteko eginahaletan.

Horren frogak edonon hauteman daitezke. Terminologia zentroek, administrazioek, komunikabideek, unibertsitateek... etengabe dihardute langintza horretan, euskara emaitza berrietara moldatu nahian.

Moldatu, itxuratu eta antolatu. Zeregin horietarako dei egin du Aita VILLASANTEK (61) behin baino gehiagotan. Adibide ugari izango genuke. Niri dagokidan aldetik, gogora dezadan zuen aurrean 1972. urtean berak ondu zuena, ARRUE euskaltzain oso zenaren eskariz eta zirikadaz, *Zuzenbidearen* inuruko hitzak zirela eta:

Joan den hileko batzar egunean Antonio Arrue euskaltzain eta lege gizon jaunak hitz zerrenda bat ekarri zidan beren ofizioko gizonak maizenik erabili behar izan dituzten hitzez osatua. Zerrenda hau ez da luzea. "Derecho privado" deritzaion sailekoak dira gehienbat hitzok. Berak nahi luke hitz hauen euskal itzulpena edo euskal ordaina guk eskeintzea.

Nahiz eta zerrenda luzea ez izan, sail berezi bateko hitzak dira, eta ez dut uste lan hau arinki eta nolana egin daitekeanik. Alde batetik, euskeraz ongi jakin behar da, eta bestetik, lege gauzatan jantzia egon. Euskera lege gauzatan gutxi erabilia izan bada ere, agian badira zenbait hitz eremu hontakoak, izkribu zaharretarik, euskal foruetarik edota herriaren ahotik jaso eta kontuan eduki beharko liratekenak.

Nolana ere, zailtxoa da ene ustez lan hau. Baditu bere oztopo eta eragozpideak, alegia. Batek bakarrik gogoak ematen dizkion hitzak jarritz edo zernahi hitz asmatuz, ez dut uste gauza onik egingo gendukeanik.

Beste aldetik, honelako eskabideei Euskaltzaindiak ezin die muzinik egin. Bere ahalen neurrian erantzutera eta kobru ematera beharturik dela uste dut.

VILLASANTEK (62) berak erantzunak bilatu gura bai eta proposamen argia egin zuen:

Zer egin, bada? Bidea pixka bat luzexea goa izanarren, uste dut lehendabizkorik galderak egin beharko direla gauza hoietan adituak diren gizonen ar-

(61) Aita VILLASANTE: "Lege gizonak behar duten hiztegi berezia", *Euskera*, 18 (1973), 203. or.

(62) Aita VILLASANTE: "Lege gizonak behar duten hiztegi berezia", *Euskera*, 18 (1973), 203. or.

tean. Haien erantzunak jaso ondoren, Mitxelena jaunari bidaliko zaizkio, hark begiratu bat eman eta bere eritzia ager dezan.

Hala gertatu eta galdezkatuak izateko, VILLASANTEk zerrendatu egin zituen aditu batzuen izenak, itzal handikoak eurok: ARRUE, LOJENDIO, MON-REAL, CARO BAROJA, SANTAMARÍA, ZABALETA, OLEAGA eta MUNIATEGI.

Azken bi horiei aipamen berezia zor diet, urte luzeetan beldurrik gabe aritu baitira euskararen defentsan eta babesean, euskara bera aho-ezpainetan eta lumaidatzian erabiliz.

Betor lehena JESUS OLEAGA euskaltzain urgazle eredugarri eta legelari nekaezina, oraintsu hil zaiguna eta gaur gurekin solaskide moduan atsegin handiz hartuko genukeena. Jarrai bekio horri ABEL MUNIATEGI, berori ere akademiaren urgazle, eta adinez eta tankeraz gure aurreko belaualdikoarena. Gutariko askotxorentzat adibide gertukoa izan da MUNIATEGI, bertsolaritzari ez ezik, Zuzenbideari ere eman diolako bere ekimen aberasgarria. Bera genuen, bestalde ere, hirurogeita hamarrekotan Correo kaleko Verdes liburudendan isilka erosten genuen *Zeruko Argia* hartan noizbehinka argitaratzen ziren artikulu juridikoen egilea.

Aurrenekoa eta hurrena jarrita, ezin bukatu bestea aipatu gabe, hau da, hirugarrena eta azkena. VILLASANTEren lerro horietan aurrera zetorren idazkari bipila, lege eta administrazio gorabeheretan euskaraz idazteari emana eta, geroxeago ere, VILLASANTEk igarri zion lekukotza erruz erakutsi duena: JOSE LUIS LIZUNDIA. VILLASANTEk zioen bezala, Zuzenbidearen inguruko hitzei azken orrazketa emateko, LIZUNDIA ere beharrezkoa zen, *erakunde gauzatan duen trebetasunagatik* (63).

Esan beharrik ez badago ere, trebetasun hori berehalakoan erakutsi zuen LIZUNDIAK (64), *Euskera* aldizkarian bertan agertu baitzuen, lehendabizikoen artean, *Administrazio hiztegiñoa*, bestelako eta geroko errealitateak jaso gabe zeudela.

Bide beretik ez bada ere, antzeko asmoak bultzatua sortu zen UZEI. Horren jaiotza-agiriaren modukoa jaso zuen Euskaltzaindiak 1977. urtean, JOSEBA INTXAUSTIK egin zion aurkezte ekitaldian (65). Hortxe zeuden, bes-

(63) Aita VILLASANTE: "Lege gizonak behar duten hiztegi berezia", *Euskera*, 18 (1973), 204. or.: "Eta gero hitzen azken hautatzea batzorde txiki batek egingo duela. Beraz, delako batzorde hori ere orain jarri beharra dago. Izen hauek proposatzen dira hortarako: *Luis Mitxelena*, hiztegi gauzatan duen maisutasunagatik. *Antonio Arrue*, lege gauzen esparruko bere jakiteagatik. *Jean Haritschehar*, beste aldekoen ordezkari bezala. Eta *Jose Luis Lizundia*, erakunde gauzatan duen trebetasunagatik. *Mixelena* jauna izango da buru eta *Lizundia* jauna idazkaria".

(64) LIZUNDIA, J.L.: "Herri administralgo Hiztegiño baten eskabide eta premia", *Euskera*, 24 (1979), 279-289. orr.

(65) INTXAUSTI, J.: "Euskal Unibertsitatearentzat aurregitura batez", *Euskera*, 22 (1977), 935-940. orr.

teak beste, hiztegi espezializatuak eta unibertsitate jokarauak uztarturik eta, behin-behinekoa bazen ere, egoki ezkondua.

Behialako proiektua sendotu ahala, Zuzenbideari ere bere txanda heldu zitzaion. Horrela, UZEIren barnean biribildu zen lehendabizikoz, modu antolatu, orokor eta oro-hartzaile baten bidez, Zuzenbidearen mundua euskaraz ematea.

Ahalegin hori ez zen, nolana ere, behin betikoa. Hala geratu zen esanda ZUZENBIDEA (1987) hiztegiaren sarreran (66), eta hala gertatu da eginda denboraren harian, berori izan baita geroko hainbat ekimenen bizkarrezur eta mamia.

Baziren eta badira, beraz, Zuzenbide jakintzagaiaren garapenerako osagaiak euskararen baitan. Lehena, hizkuntzaren beraren batuketa abiatze osoa eta bigarrena, aldiz, hizkera berezietan noraezekoa den terminologiaren oinarriak aurrera eramateko beharra. Badira, bide beretik ere, Administrazioaren mundua zein unibertsitateen nekeak, Justizi Administrazioaren hasierako urrats horiek ere zokoratu gabe.

Artean, VILLASANTERen hitz haiek —*Euskaltzaindiak ezin die muzinik egin*— beste ildo batzuetatik abiatuak ziren. Esana zuen Euskaltzaindiak 1959. urtean (67) zeintzuk ziren euskal hitzak. 1991. urteko apirilaren 26an (68) ere berresana zuen Euskaltzaindiak euskal hitzak nondik sustraitu:

Euskara bizian sustraituak ez daudenak, ez dira euskal hitzak...

Azkenik orduan esana berriz errepikatu, inork gaizki adi ez dezan mezua: kultura eta zibilizazioko hitzak, mailegatuak izanik ere, ontzat hartzen dira, hala nola politika, teknika, literatura, metro, kilometro eta abar.

(66) UZEI: ZUZENBIDEA hiztegia (1), Elkar, Donostia, 1987, 29. or.:

“Hiztegiak nekez bil dezake gerora sortuko den edo sortu beharko litzatekeen lexikoa. Hiztegi hau asmatu eta programatzean bertan bururatu zitzaizkigun kezka eta galderak izan ziren: Gaur egun Euskal Herriak duen sistema eta lexiko juridikoaren berri eman behar al genuen, eta “sistema” hori euskaraz adierazteko tresna? Ala Euskal Zuzenbide tradizionalan landuriko —eta bereziki euskaraz erabilitako— kontzeptuen berri? Ala etorkizunerako euskal sistema juridiko euskarazkorako oinarriak jarri eta bideak urratu behar ote genituen? Orain arte esandako guztiengatik, lehen helburuari erantzuten dio gehienbat hiztegi honek. Eta alde horretatik, erdaraz (frantsesez eta espainieraz) landuriko sistema juridiko espainolaren —eta partez frantsesaren— euskarapena da hiztegi hau. Beste helburu biak oso gogoan egon dira, hiztegia programatzean eta lantzean, baina eranskin gisa gelditu direla esan behar da. Halabeharrez!

Hor daude, hala ere, bigarren asmoa, neurri batez hiztegi honetan burutua, eta hirugarren helburua, hasieratik adierazia eta hiztegi honen bidez irekia eta bideratua. Izan ere, Euskal Herriak, bere burujabetza lortzean eta bere berrikuntza juridiko-instituzionalan eta bere kultura-hizkuntzako berreskurapenean euskaraz sortu, landu, erabili eta gorpuztu behar duen sistema juridikoa bideratzeko oinarri eta abiapuntu baliagarria dela uste dugu Zuzenbide-hiztegi hau...”

(67) EUSKALTZAINDIA: “Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz”, *Euskera*, 4 (1959), 215. or.: “Euskal itzak dira euskera bizian sustraituak daudenak. Sustrai hori zenbat eta sakonagoa izan, ainbat eta eskubide geiago du itz batek erabilia izateko”.

(68) EUSKALTZAINDIA: “Euskaltzaindiaren adierazpenak: Euskaltzaindiaren bigarren agiria euskal hitzei buruz”, *Euskera*, 36 (1991), 445. or.

Era berean, hiztegi espezializatuen eremuak ere beste lorratz batetik joan behar zuela aldarrikatu zuen Euskaltzaindiak (69) 1982. urtean:

Hondarribian, 1981.eko Abenduaren 29an bildurik, Euskaltzaindiak honako hau aditzera ematen du: Euskaltzaindiak literatura eta gramatikaz beste alde, hiztegi lana du bere eginkizun nagusienetarikoa...

3. Zuzenean ez da Euskaltzaindiaren lana, beste edozein hizkuntzatan ere ez den bezala, hiztegi espezializatuen sortzea eta banan banako azterketa egitea, hizkuntzari eta euskararen egiturari dagozkion funtsezko puntuak zaintzea izan ezik.

Hizkuntz teknikoetan Euskaltzaindiak pozik ikusten du grafia gai orokorretan erabakiak daudenean harrera ona izan dutela. Erabaki gabe daudenak lehenbailehen argitzen ahaleginduko da.

Ezin hobeki deritza Euskaltzaindiak edonork taldeka nahiz bakarka arlo honetan lan egiteari.

Urte batzuk geroago, JEAN HARITSCHELHAR euskaltzainburuak (70) ere mezu berbera luzatu zuen:

Azkenik Euskaltzaindia delakotz hizkuntzaren zaintzalea, hiztegi espezializatu guzietan behar lukete Euskaltzaindiaren oniritzia ukan, batasun bat ukan dezaten denek ortografiaren aldetik edo joskeraren aldetik.

Gauzak horrela, azpimarratzekoa da, jakintzagai espezializatuak dagokienez, Euskaltzaindiaren eginkizuna non egon daitekeen. Adibidetzat hartuko dut Zuzenbidearena, gauza bera esan dezakegula bestelako arlo eta jakintzetan ere.

Denon ikusmira eta aho-entzunetan dago Euskaltzaindiak azken bospasei urteotan darabilen araugintza. Hamaikatxo argumentu dabilta airean eta guztiak, jakina, ezin aztertu.

Eskuragoa izango nuke, besterik ezean, araugintza horrek (hiztegi gintza ere barne) zer-nolako ondorioak ekar ditzakeen eremu espezializatuetan eta, batik bat, nire hitzaldiaren hasieran azaldu dudana moduan, hizkuntzarekin lotura zuzeneko eta barneko duen Zuzenbidearen arloan.

Lotura estukoa, beraz, hizkuntza eta Zuzenbidearen artekoa. Estuagoa, oraindik ere, hizkera arrunt eta hizkera juridikoaren artekoa, azken horrek gehienetan hitz arruntak zamaten baititu karga semantiko beregainarekin. Esan gabe doa horren indarra eta, zehatzago, indar performatiboa, hortik zehazten baitu hizkera juridikoak berak arautzen duen errealitatea.

Nola lotu, horratio, bitzuok? Hirutara ikusten ditut nik lotura-guneak:

(69) EUSKALTZAINDIA: "Euskaltzaindiaren adierazpenak: Hiztegi gintza", *Euskera*, 27 (1982), 271. or.

(70) HARITSCHELHAR, J.G.: "Administrazioaren eginbeharra hizkuntz minorizatuaren etorkizunean", *IVAP. Hamar urte*. Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakundea, Gasteiz, 1994.

1. Hiztegi orokor-hiztegi espezializatu eta berezien arteko tenkadura.

Hizkera juridikoak, aurretiaz ere esana dugu, berebiziko lotura du hizkera arruntarekin. Beraz, hizkera arruntean gertatzen (eta finkatzen) den horrek ondorioak ditu berehalakoan Zuzenbideak darabilen hizkera moldean.

Har dezagun adibidetzat Euskaltzaindiaren Hiztegi Batua. Dagoeneko lehen itzulian eduki neurriko du ikusi eta onetsia Euskaltzaindiak. Zerrenda luze horren barnean murgildu ahala, ugari Zuzenbidearekin zerikusirik izan dezaiketen berbak:

Abokatu (abokatu defentsari), abortu, absentsia, akusatzaile, aldundi, aloger, alokairu, amnistia, atxiloketa, autonomia, auzitegi, bahi, bahiketa, bahitura, baimen, baltzu, banku, besterendu, biktima, burtsa, debeku, deklarazio, demanda, demokrazia, departamendu (Frantziakoa), departamentu, despeditu, deusez, dibortzio, diputazio, dokumentu, ebasi, ebatzi, enkante, epai, epaiketa, epaile, epaitegi, epaitu, erail, erantzukizun, erkidego, errenta, erres, eskribau, eskribautza, eskualdatu, eskura ordaindu, eskubide, estatu, estatutu, etxaguntza, ezkonsari, foru, gobernadore, gobernu, gordailu, gozamen, heredatu, herentzia, hipoteka, hipotekatu...

Areago bigarren itzulian, egoki ematen badira, agindu legez, hizkera espezializatuen aukerako hitz eta esamoldeak.

Harira aurretik eta laburrean eman behar badut ere, ezin isildu terminologia lanean, eta gaurko gaiarekin duen lotura dela eta, Euskaltzaindiak ondu zuen *Burtsa hiztegia* (71) (1991). Hor erakutsi zituzten batzuek euren jakituria eta trebezia horrelako gorabeheretan. Hiztegi horren joraketan jardun zuten, besteak beste, ERKIAGA, GEREÑO eta GURUTZ ANSOLAK, ARANA MARTIJA euskaltzain osoaren burutzapean.

ERKIAGAREN oroitzak zirrara berezia egiten dit barrenetan. Berarekin nire adiskidantza eta harreman kuttunek nire euskal zaletasuna markatu zutela jendaurrean aitortu beharrean nago. ARANArenak, aldiz, sarri eman didan laguntzagatik, eskerrak emateko izan behar du. Eskerrik barrukoenak, euskaltzainen artean bera jarri dudalako behargin, zuen aurrean neuri zirtolariarena egiteko. Horretarako ere banituen eta baditut kari bereziak, besteak beste, etxean bizi izan dudan gernikartasun hori eta ARANArenekin etxe honetako hainbat batzordetan izan ditudan harremanak. Biok legelari izanda, berari dagokio euskara eta Zuzenbidearen inguruko proiektu askoren aitzindaritzea. Betoz hona, adibide gisa, lehen aipatu dudan UZEIren ZUZENBIDE hiztegia eta, nire lanbideari dagokionez, Bilboko Notarioen Kolegioko itzultzaile ibili izana, 1985-1989 urte bitartean.

ERKIAGA eta Lekeitio barru-barrutik loturik daude. Era berean, nire bizi-tza kontuetan, Lekeitio eta Ondarroa, berorietan eman baitut, gogoz eta no-

(71) EUSKALTZAINDIA: "Burtsako Hiztegia", *Euskera*, 3 (1991), 1149-1157. orr.

tariotza lanez, hainbat urtetako egotaldia. Bertako euskara bizi ahal izan dut, bertan ere sendotu ditudala ERKIAGA eta ZUBIKARAren itzalpean, euskararen aribidea eta jatortasuna.

Haria etena dudalakoan egongo zarete. Nik, ostera, halakorik ez, bi izen horiek euskararen munduan hizkuntza bizi eta jatorrenaren ikurrak baititut.

2. Horrexegatik dut, halaber, kezkaburu sakona diskurtsoarena; hain zuzen ere, euskaraz eman behar dugun *continuum* delako horren harilketa eta bilbaketa. Terminologiarekin batera, hizkera espezializatueta behar-beharrezkoa da halakoa, batez ere, Zuzenbidearen arloan, bertan gauzatzen baita beste hizkuntzekiko morrontza, hizkuntza horiek (frantsesa, gaztelania) euskaldunok bizi ditugun sistema juridikoen eramaile petoak direnean. Horretara dator orain arteko gatazka, itzulpengintza dela eta ez dela, itzulpengintza horretatik ihes egitea lortzen bada bederen.

Terminologiak eta diskurtsoak orpoz orpo garamatzate beste puntu batera, alegia, gure arteko autuetan bizi-bizirik dagoen euskararen kalitate esparrura. Aspaldiko eta betiko leloa, hori. Kontzeptu bihurria, inondik ere, hizkuntzaren kalitatearena. Kalitateak zuzentasuna eta egokitasuna dakartza. Zuzentasunak gramatikari heltzen dio. Egokitasuna, ostera, komunikaziorako ituan dabilkigu.

Zuzenbideari gagozkiolarik, Euskaltzaindiaren araua gizartean barrena zabaltzea zuzentasunarentzako oinarria da. Egokitasuna, edozelan ere, eskakizun handiagokoa da, berez ekartzen baitu komunikazioa hiritar orekin lortu beharra, hari horren adarretan egon daitezkeen hiritar guztiak baitira haren har-tzailak. Bereizi beharra, beraz, komunikazio mailak eta mezuak. Horretarako moldeak ere aurkitu behar, euskarak orain arte izan dituen aurrekariak ez baitira beti egokiak izan, esku artean darabilzkgun beharrizan berrietara iristeko.

Molde horiek nola landu eta aitzindariak Bizkaian eskura nituela plazaratu behar. Izan ere, bi ditut alderagarri gaur, bion lana ezagutuko duzuelakoan. Lehena, kronologiari dagokionez behinik behin, Aita IPOLITO LARRAKOETXEA karmeldarra, Zeanurikoa eta *Legoaldi ezizenez* euskal literaturan eza-guna. GRIMM anaien ipuinak nork euskaratu eta berori dugu euskaratzailea. Era berean ere, Erromako Eleizearen Araudiaren (*Codex Iuris Canonici* deiturikoaren) itzultzailea dela aitortu behar, euskaraz egin gabe zegoena egin behurtuz (1978. urtean argitaratu arren, aurretik zegoen eginda) (72). *Eginak ez*

(72) LARRAKOETXEA, Aita Ipolito: *Erroma'ko Eleizearen Araudia*, Kardaberaz bilduma-32, Técnicas de Difusión, Tolosa, 1978, 4. or.: "Lege-gizona eta euskal-idazlea, biak batu eta alkatu dira emen. Gaztetako lana da, 1924 inguruan amaitua. Orduko euskal-giro eta bizualdi baten agergarri ederra. Eleizalde-tar Koldobika zanaren asmoai jarraituz ibilli zala dirudi, Jaun onek Bizkaí'ko Aldunditik ainbat lan egin eta eragin izan eban euskerea edozertarako gai egin-naiez, edozein gaitarako testoak atera gurez. Eleizalderen eriotzeak eta 1923'ko zapalketa-aizeak ondatu eban dana Orduan egindako lan askoren aztarrenik ez da gelditu. Zorionez, Aita Larrakoetxeak egiña, Eleizearen lege barriak euskal-soinekoz jaztea, ez zan galdu. Eta azken-urteetan Erroma'ra bialdu jakon eta berak makiñaz jo eta arean (zerbait) orraztu egin eban. Lan au amaitu

du eginkizunik dio atsotitz zaharrak. Hala uste zuen, antza denez, PEDRO PUJANAK, foruz bizkaitar, ohorez euskaltzain eta jaiotzaz Aramaioko elizatean dagoen Oleta auzoko semeak, 1981. urtean Bizkaiko Foru Berriaren testua euskaratu baitzuen, Aita ZABALAK deitoratu zuen lan berbera bere eginez. Egoki ondu bazuen ere, LEKUONAK (73) bere ekarriak egin zizkion testu horri, bi horiek euskara eta lege kontuetan zer erakutsi handia zutela guztion aurrean jartzeko.

3. Hirugarrenez ere, gogoratu behar dut Euskaltzaindiak hartu dituen erabakiek dagoeneko hainbat ondorio izan dituztela hizkera juridikoan. Gure egitura politiko batzuen euskal izenez, hitz elkartuen osaera eta idazkera, *-zio*, *-ari (-lari)* atzizkiaz, *-ari/-ario*, *-go* atzizkia eta izen multzokariak eta abarrekoak bistan dira eta eurotan sakondu beharrik ez dago (74).

Horietan guztietan badu zeresanik Euskaltzaindiak. Hala gogoratu zigun PATXI GOENAGA (75) euskaltzain osoak, nik gaur dudan atezu edo estualdi berberean bere burua ikusi zuenean:

Arau batzuk jadanik emanak daude eta datozen urteotan gauzak finkatuz joan dira. Jendeak ahaleginak egiten ditu arauok ikasi eta betetzeko. Administrazioaren eginbeharra bere kontrolpean dituen alorretan arau horiek beteaztea izango da.

Beude haren hitzak, azkenez ere, hurrengo eta azken gaiaren atari gisa. Atari pisuzkoa, bertan azaldu nahi dudalako Euskaltzaindiak duen lege indar eta eragina aurreko zeregin horietan jarduteko.

V

Euskaltzaindia, erakundea ote?

Hasieran bertan, harako bikoiztasuna jarri dizuet begi aurrean. Orain, berriaz, nire ahalegina amaitzear dagoela, ezin aipatu gabe utzi, lanbideari dago-

ta laster il zan bera, Markiña'ra atseden billa etorrira".

Horren inguruan ikus sakonago LOBERA, A.: "Itzulpen arazo batzuk Aita Ipolito Larrakoe-txearen «Erroma'ko Eleiztearen Araudia»ren Elizako kargu-mailak aztertueran", *Karmel*, 2 (1994), 3-19. orr.

(73) LEKUONA, M. de: "Bizkaia'ko Forua euskeraz", *Idaz-lan guztiak*, Kardaberaz bilduma, 32, 11. Azken urratsak, Técnicas de Difusión, Tolosa, 1987, 168-175. orr. Oro har, zenbaki horretako II. kapitulua ("Eusko Etnografia") kontsulta daiteke (97-193. orr.)

(74) Euskaltzaindiaren arauetatik batzuk: 9. *-zio* (35. or.); 25. hitz elkartuen osaera eta idazkera (135-141. orr.); 45. gure egitura politiko batzuen euskal izenez (239. or.); 49. *-ari (-lari)* atzizkiaz (271 eta 272. orr.); 50. *-ari/-ario* (273-275. orr.); 73. *-go* atzizkia eta izen multzokariak (481 eta 482. orr.). Ikus *Euskaltzaindiaren ARAUAK*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1994.

(75) GOENAGA, P.: "Euskararen batasunaz eta duintasunaz (Patxi Goenaga Mendizabal euskaltzainaren sarrera-hitzaldia)", *Euskera*, 40 (1995), 666. or.

kionez, aurrean esandako hori, alegia, Euskaltzaindiak duen baliabide nagusietariko, euskal gizarteak horretan jarri duen hizkuntz agintaritzaz.

Agintaritzaz berba erabili dut. Hala nahita, jakina, besterik ezin baita esan egun batzen gaituen erakunde honi buruz.

Hemen zaudeten gehienok jarraikoaren zuzeneko lekukotzaz eman dezakezue. 1976. urtean Euskaltzaindiak, egotaldi luze, zail eta ilun baten ondoren, Espainiako erregetzaren bultzadaz eragingarriaz jaso zuen, beraren estatutuak onartu eta Espainiako Aldizkari Ofizialean aldarrikatu zirela.

Harrezkero ere, Hego Euskal Herriko herrialdeek bidez beretik ekin zioten Euskaltzaindiaren aintzatesteari, Euskal Autonomia Erkidegoaren Estatutuan eta Nafarroako Foru Hobekuntzaren Legean horren inguruko arau propioak ezarri.

Dagoeneko, Frantziako estatuak ere Euskaltzaindiari aintzatesi dio beraren estatutu berezia. Hala itxi da Euskaltzaindiaren *herrialdetasuna*, euskara mintzamolde den lurralde guztietan hala-nolako ofizialtasuna eskuratu baitu gure akademiak.

Historiaren joan-etorrietan, Euskaltzaindiak zaharrak, lau aldundiek batera sortu eta munduratu zuten hark, erdietsita ikusi du urte luzeetan bilaturiko aintzatespena eta, horren ondorioz ere, lege esana eta garrantzia. Lege esana, diot, bestelakoa, hau da, lan sendo eta egokiarena, aspalditik jasoaz baitzuen.

Garrantziak garrantzi, kontuzkoena da, laburretan bada ere, Euskaltzaindiak bera Zuzenbidearen ikusmoldeetik zer den zehaztea. Abagune egokia dugu horretarako, baita hiru lerro nagusi hauek gogorarazteko ere:

a) Erakunde dugu Euskaltzaindia. Erakunde berezia, berari baitagokio euskara kontuetan agintaritzaz, legez eta moldez.

b) Euskaltzaindiak nortasun juridiko osoa du, Zuzenbide publiko zein pribatukoaz, bere helburu eta xedeetan tinkoki jarduteko (76).

c) Horretara, Euskaltzaindiak berebiziko ahalegina egin du eta, erakunde ikuspegi horretatik, badu zeresanik, herri eta gizarte honen osagai ezinbestekoa den euskararen baitan (77).

(76) Ez da, beraz, Euskaltzaindia edozein elkarteren modukoa. Badu aldarte berezirik eta hala esan du, oraintsu ere, SARASOLA euskaltzain osoak: "Euskaltzaindia, bere burua «erakundetzaz» hartzen duten zenbait *elkarte* ez bezala, *erakunde* bat da". (SARASOLA, I.: *Euskara Batuaren Ajeak*, Alberdania, Zarautz 1997, 70. or.).

(77) SARASOLA euskaltzain osoaren hitzak dira jarraikoak, Euskaltzaindiak zehaztu zuen *erkidego* hitzaren peskizan: "Eta ohar lotsagabe bat bukatzeko. Erkidego beregain batean erakunde bat dagoenean hizkuntzaz arazoetan ofiziala, erkidego horretako *funtzionarioek* —gainerako herritarrek ez, jakina— erakunde ofizial horrek dioena bete egin behar dute, ados egon nahiz ez, besterik gabe: soldataren barruan doan obligazioetako bat da. Hori gertatzen da bederen nazio izateaz benetan zer den dakiten erkidegoetan, Katalunian esaterako". (SARASOLA, I.: *Euskara Batuaren Ajeak*, Alberdania, Zarautz, 1997, 70. or.).

Helburuak helburu eta erakundetze hori tarteko dugula, beste behin ere, gure begiak bihurtu behar ditugu haren xedeetara.

Lehen begirada azkarrean, bistakoa da hasiera-hasieratik ditugun bi atal horiek beren horretan dirautela. *Iker* eta *Jagon*, betidaniko bitasuna Euskaltzaindiaren baitan.

Argilun samar dago, hala ere, bikoiztasun horretan. Jagoteko zereginetan gero eta nabariagoa da, denborak aurrera egin ahala, Euskal Herrian ari diren administrazioen eragina. Gertaera berria ere ez dugu, alabaina, halakoa. Hizkuntza eta kultur arauak erakusten dute, estatu garaikideetan behinik behin, estatu horiek duten gogo bultzatzailea.

Horien aurrean, Euskaltzaindiari eta, oro har, akademiei aitortzen zaien zeregin *aholkularia*. Honaino hedatzen da hori. Horra hor zinezko gurutzebidea, egun gure Akademiak bizi duena. Hizkuntzaren aldetik gero eta sarriago datozkio eskaerak eta galderak. Baliabideetan, ostera, urri eta motz dabilkigu, ibili ere, Euskaltzaindia. Normatibizazioa du helburu Euskal Akademiak. Horretan dihardu eta horretara emana ikusten da kanpotik. Normatibizazioak, ordea, ezinbestean dakar normalizazioaren inguruan zer egiten den jakin eta ezagutu beharra, bata eta bestea erro-errotik lotuta baitaude.

Horiexek ditu Euskaltzaindiak eginkizunik egingarriak, horretan baitago sorreratik bertatik jaso zuen mezua: euskararena ikertu eta jagotea, euskarak berak Euskal Herriaren espresabide izateari euts diezaion.

Indarra, formaz behinik behin, legeak eman dio. Eragina, luze-sakonean, eguneroko lan duinak ekarri eta ekarriko dio, horrela ulertuko baititu gizarteak Euskaltzaindiaren esanahia eta zereginak.

Amaiturren nagoela agindu dizuet aspaldi, eta amaitzeko tenorean nagoela gogoratu behar diot nik neuk ere nire buruari.

Zerbait ari da aspalditik euskararen baitan. Mendeotako itzuleran, eta egungo katramilak gorabehera, euskara joriago, jasoago, erabiliago ikusten dugu bazterretan, euskara estekaturik baitago herri honen bizimodu, bizinahi eta gizalegean.

Hori ikertu eta jagotea dagokio Euskaltzaindiari, baina, aldi berean, euskal gizarteari eta euskaldunoi ere. Horretarako tresna egokia dugu euskaldunok Euskaltzaindia, baldin eta euskararen bizitasun eta bizilegeari men egiten badaki (78).

(78) Antzekoa azaldu digu berrikitan SÁNCHEZ ASIAIN adituak, akademien ibilbideak zehaztean. Hitzak berarengandik jasoak ditut eta dauden-daudenean eskaintzen dizkizuet: "Porque parece claro que las nuevas inquietudes del individuo humano necesitan hoy nuevos foros de sedimento y reflexión. Y unas nuevas academias que sean capaces de crear nuevos estilos de pensamiento, y nuevos paradigmas científicos, desde los que se puedan dar respuestas al sentido del

Hizkuntzek etengabeko egokitzapenak behar dituzte mundu aldakor honetan. Egokitzapen horretarako gidari izan daiteke, gidari izan behar dugu Euskaltzaindia 2000. urtearen atarian. *Iker eta jagon; ekin eta jarrai*; aldi berean ere, *zerbitzua eman*, euskararen bizitasuna bermatu nahian.

Luze jardun dut —luzecegi, agian— euskarari legeek opa dioten eremu urria azaltzeko. Orain, nire hitza pausatuko dut. Nire berbak itzaliko dira. Legea —*Zuzenbidea*— beharrezkoa dute gizakiak eta gizarte orok. Esateko modua ere —*hizkuntza*—, bestea bezain premiazkoa. Horren bila noa Arantzazuko haitzartera, hango poetari noakio. Berak, trukean, legearen zurruntasuna samurtu nahian edo, belarrira diost, aholkulari jasekoa:

*BADAEZPADAKO
egite kontsumaturik
badaezpadako legez
legeztatua bada,*

*ez ezak eztabaida
delako lege hori,
badaezpada.
Agintzen daudenek*

*nahiago dute lege
badaezpadako bat,
badaezpadakoa
ez litzatekeen harako*

*egite kontsumatu
ezbidezko hura
bideratu baino,
badaezpada (79)*

saber, pero dentro del sentido del vivir" (SÁNCHEZ ASIAIN, J.A.: "Desafíos y oportunidades de las Academias", in *Cuenta y razón del pensamiento actual*, Madril, 1997, 40-46. orr.).

(79) GANDIAGA, B.: *Ahotsik behartu gabe*, Erein, Donostia, 1997, 106. or.